

153. 66.
K I N C S E S T Á R

AGRÁRPOLITIKA

ÍRTA

CZETTLER JENŐ

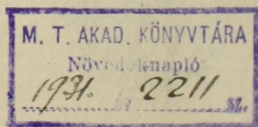
*egyetemi ny. r. tanár, országgyűlési képviselő,
a M. Tud. Akadémia l. tagja*

BUDAPEST, 1932

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113320

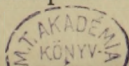

Szedte és nyomta a Biró Miklós nyomda rt., Budapesten

AGRÁRPOLITIKA

I. BEVEZETÉS

Az agrárpolitika a szó szoros értelmében (ager = szántóföld, politika = az állam kormányzásának művészete) mindazon alapelvek és intézkedések összessége, amelyeket az állam a mezőgazdaság istápolására szükségesnek tart. Ezt a klasszikus meghatározást azonban a modern tudomány az élet parancsszavára túlhaladta. Ma már a fönti meghatározás csak a mezőgazdasági politikára alkalmazható, amelynek célkitűzése a földművelés technikai előbbrevitele, beleértve természetesen ennek jogi alapfeltételeit s a munkarendszert, mint az üzemvitel fontos részét. Ezzel szemben az agrárpolitika mindinkább a mezőgazdaságban tevékeny embert állítja a kutatás központjába s a mezőgazdasági politika üzemtechnikai kérdésein túl, illetve ezekkel kapcsolatban, keresi a módot és eszközöket, hogy egy állam területén és hatalmi körében hogyan lehetne a különböző mezőgazdasági osztályokat anyagi és kulturális erőhöz juttatni, hogy ezek boldogulása biztosítva legyen és a munkamegosztásból folyó nemzetgazdasági feladataiknak (népélelmezés, nyersanyagszolgáltatás, közterhek viselése stb.) minél jobban megfelelhessenek. Az intézkedések egy része túlhaladja az állam hatalmi körét, társadalmi politikává lesz, amelyben fokozott jelentőséget nyer a szövetkezeti és érdekképviselési önségítség.

A modern agrárpolitika tehát a nemzet gazdasági életének szerves felfogásából indul ki s ezért nem elégszik meg általános törvényszerűségek (földjáradék, csökkenő hozadék stb.) kutatásával, nem törekszik csupán a statisztikai anyag alapján a helyzetkép pontos felvételére, még a különböző országok viszonyainak összehasonlításával sem éri be, hanem egy ország adott helyzetéből kiindulva, az ott történelmileg kifejlődött agrárrendszer állapotát, hiányait, fejlődési lehetőségeit vizsgálja, igyekszik a külföldi alkalmazható példák figyelembevételével megállapítani azon intézkedéseket s azok mérvét és egymásutánját, amelyek hivatvák az illető ország termelési politikáját és mezőgazdájának sorsát a birtok, a hitel, a termelési és értékesítési politika, de ugyanolyan mértékben az általános és szakműveltség révén előbbrevinni s fölemelni. Bár a külföldi agrárkutatások a munkáskérdést, mint az üzemtan keretébe vágót, szintén elég részletesen tárgyalják, a magyar agrárpolitikuskok, Bernát Istvántól és Gaál Jenőtől kezdve napjainkig, mindig különös súlyt helyeztek a mezőgazdasági munkáskérdésre s annak nem csupán az egyes munkás által teljesítendő munkaeredménye, a munkabér és jogviszony, de a szociálpolitikai része is érdekelte őket (egészségügy, telepítés stb., stb.).

Természetesen ez a magyar viszonyokban gyökerező kiindulópont nem választja el teljesen a magyar agrárpolitikát más országok modern agrárpolitikai irányától, hiszen azok a hatóokok, amelyek a világszerte mutakozó agrárválságot előidézték, nem egy ország jelenségei, de a ma uralkodó gazdasági rendszer függvényei. Nem kell az agrárpolitikusknak Marx-szal, Kautskyval, vagy akár csak Dáviddal is azonosítania magát, hogy a mezőgazdaságnak, mint elsőrendű szükségleti cikket előállító termelési ágának háttérbeszorulását konstataálja az iparral és kereskedelemmel szemben. A helyhez kötött, nagyrészt még ma is szük-

séglet számára termelő, részben nehezen szállítható árucikkeket produkáló, termelési költségeit a világversenyben érvényesíteni nem tudó mezőgazdaság nem kelti a nyereszkesedésre és szabad versenyre alapított tőkés gazdasági rendszerben azt a benyomást, mintha a sokkal mozgékonyabb ingótőkével szemben az emberiség gazdasági haladásának zászlóvivője lenne. Ezért helyezkedik a liberális gazdasági felfogás az iparállam álláspontjára s ezért véli a mezőgazdaságot e célból feláldozhatónak vagy legalább is elhanyagolhatónak. Ez az Angliában bevált irány Európa egyéb országaiban a hitel, az értékesítés szervezetlensége és nem kis mértékben a közterhek emelése révén súlyos agrárkrízist okozott, amelynek megoldását a szociálisták csak a földtulajdon és a mezőgazdasági üzem kollektív átszervezése útján remélik, míg a kisüzemre, magyarul földosztásra építő teoretikusok (Henry Georg, Oppenheimer, Damaschke stb.) a földjáradék kisajátítása révén próbálnák orvosolni nemcsak a mezőgazdaság, de a világgazdaság mai rendszerének súlyos válságát.

Ezen megoldásokkal szemben, a szociális elgondolástól áthatott agrárpolitika az agrárkrízist világjelenységnek tekinti, amelynek alapokai hatályosak az egyes országok speciális agrárkríziseiben is: a mezőgazdaság természeténél, szerves történelmi fejlődésénél fogva olyan gazdasági rendszerben nem bír prosperálni, ahol az át nem tekinthető, anarchisztikus termelésen alapuló világpiacon a nagyipar szervezett vásárló és értékesítő erejével és a nemzetközi tőke világszervezetével áll szemben.

Minél kisebb a piac számára termelő mezőgazdasági üzem, annál biztosabb fölötte az ingó tőke uralma, amelynek szervezettségével szemben a fizikai munka által le nem kötött s a hitel és értékesítési viszonyokat áttekinteni képesebb nagy- és középbirtokos osztály is alig tud helytállani. Éppen ezért az agrárkérdés meg-

oldása elválaszthatatlan attól, hogy a házi gazdaság körében termelő kis gazdaság továbbra is megmaradjon a saját szükségletre termelő zártságában, de a közszolgáltatások, a növekvő életszínvonal, kulturális szükségletük költségeinek fedezése céljából termelt árucikkeknek értékesítése szervezeten történjék s az üzemi segédanyagok és hitelszükségletük beszerzésénél ne individuálisan, de szolidárisan lépjen fel. Az állam pedig, mint az agrárpolitika leghatalmasabb irányítója, intézményeiben és intézkedéseiben teljes hátvédet szolgáltatson ennek az agrárszolidarizmusnak.

A mezőgazdasági termelés helyhezköötöttsége, nehézsége, szembenállása a mozgékony nemzetközi tőkével, sokszor és sokakban fölkelti azt a gondolatot, hogy minden ország a teljes autarchia alapjára építse gazdaságát: iparát, kereskedelmét mezőgazdasági szolgáltatóképességének arányai szerint fejlessze. Viszont kétségtelen, hogy a gazdasági élet szerves alakulása határozza meg a különböző termelési ágak fejlődésének tempóját. Amint a nomád pásztorkodás a növekvő népesség eltartására nem lévén elegendő, szükségszerűen kitermelte magából a földművelést, s a föld eltartási kapacitásának relatív csökkenése az ipart, a nemzetközi munkamegosztás ilyen kikapcsolása ma époly meddő kísérlet lenne, mint a kisgazdát mesterségesen a zárt családi gazdaság keretei között tartani. Minden nemzet fejleszti gazdasági életét népességének szaporodása szerint az ipar és kereskedelem terén is, de óvakodnia kell attól, hogy ez érdekekért mezőgazdaságát feláldozza. Az ilyen egyoldalú gazdaságpolitika, amint ezt Méline Gyula, nagy francia agrárpolitikus jóval a háború előtt hirdette, de erre a háború után is nyomatékosan utalt, vezet a világkrízishez. Viszont a világ gazdaság mai szervezete szükségessé teszi a nemzetközi munkamegosztást, amelynek egyoldalúsága, kíméletlensége ellen csak az államhatalom védheti meg kereskedelmi és vámpolitikájával

saját országának termelőit. Az ország határain belül az államnak tartózkodnia kell a túlságos gyámkodástól a mezőgazdasági termelés fölött. Arra kell törekednie, hogy a mezőgazdasági kisüzem ezeréves szervezete, a zárt családi gazdálkodás munkarendszerének lényeges sérelme nélkül, az intenzív termelés útján piac számára termelő gazdasággá alakuljon át és az önsegítség útján kiépítse mindazon magasabb szerveit és akcióit, amelyek az ingótőke szervezettségével szemben neki védelmet jelentenek.

Hogy az állam mily mértékben avatkozzék a mezőgazdaság irányításába, hogy közvetve, vagy közvetlenül befolyásolja-e a mezőgazdaságból élő társadalmi osztályok boldogulását, hogy az ipar, kereskedelem és a földművelés, vagy utóbbinak keretében a nagy-, közép- és kisbirtok, vagy a munkásság helyzetjavításával foglalkozzék-e intenzívebben, az minden ország adott viszonyaitól függ. De ebben a tekintetben nemcsak a közgazdaságtan, de a szociálpolitika szempontjai is szem előtt tartandók. Az előbbi körbe tartozik az egész agrárjog rendszere, a vám- és kereskedelmi politika, az adórendszer, a szállítási tarifák, amelyek az egyes termelési ágak rentabilitását befolyásolják. Itt különösen kell ügyelni arra, hogy a termelési ágak erőviszonyai arányosak legyenek. Az államnak elsősorban a földművelés haladását gátló körülményeket kell elhárítania (folyószabályozás, kopár-területek kultúrrátétele stb.), de mindig figyelni kell arra, hogy az állam csak ott segítsen, ahol az egyes ember, vagy a szervezett társadalom önsegítése elégtelen. Különösen az iskolázás terén vár nagy feladat az államra; ezenkívül direkt beavatkozással (kölcsönök, vetőmagkiosztás, földbirtokpolitika stb.) szolgálhatja a mezőgazdálkodás fejlődését. A merkantilizmus gazdasági korszakában ez apró részletig menő beavatkozás volt, ennek veszedelme azonban kézenfekvő,

mert ha az államnak nincs elegendő ereje minden gazda felsegélyezésére, ez elégedetlenséget szül.

Az állami beavatkozásnál erősen disztinguálni kell, hogy ki és mily mértékben igényelheti azt, hogy egyéni gyámoltalanság vagy a társadalmi osztályok önzése hátrítja-e át bizonyos akciók erkölcsi vagy anyagi költségeit az államra. Utóbbival szemben feltétlenül védekezni kell, s amily mértékben tud valamely társadalmi osztály vagy réteg gazdasági téren is önmagán segíteni, oly mértékben kell csökkennie az állam támogatásának, mert egyébként a vállalkozó szellem és az egyéni kezdeményezés megbénul. Mindezekben a kérdésekben a szükségszerűség dönti el, hogy az állam, a társadalom, vagy az egyén segítségével győzhető-e le könnyebben a nehézségek. Egy azonban bizonyos, hogy a mezőgazdaságnak úgy a népélelmezés, mint a népesedés szempontjából nélkülözhetetlen szerepe van s ezt az államnak jól felfogott érdeke támogatni, továbbá, hogy a magasabb kulturális nívón álló nagy- és közép-birtokos osztály nem igényelhet a termelés egyetemes érdekein túlmenő szociális segítséget olyan arányokban, mint a kisgazda, vagy a mezőgazdasági munkás.

Az önsegítség szervei a gazdák érdekképviselői (mezőgazdasági kamarák; Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Magyar Gazdászövetség, Falu szövetség stb. stb.) vagy mezőgazdasági vonatkozású szövetkezetek beleértve az Orsz. Központi Hitelszövetkezetet és a Hangyát is.

II. A MEZŐGAZDASÁG TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSÉNEK VÁZLATA

Ennek a rövid áttekintésnek nem az a célja, hogy akár az egyetemes, akár a magyar mezőgazdaság történetét vázolja. Az egyes országok, köztük hazánk fejlődése olyan speciális képet mutat, hogy annak csakis

a lényegét adhatjuk, különös tekintettel az agrárkérdés fejlődésére. Talán egyes jelenségek bővebb megvilágítása, vagy mellőzése gazdaságtörténeti szempontból kívánatosabb lett volna, de mi csak az agrárpolitika szempontjait vehettük figyelembe.

A MEZŐGAZDASÁG TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE ÁLTALÁBAN

A gazdaságtörténetből tudjuk, hogy a termelést, a munkamegosztást, a cserét stb., szóval a civilizációt az ember hiányérzete és a szükségletkielégítésre irányuló céltudatos tevékenysége hozta létre. Ez kényszeríti a folyton növekvő emberiséget, hogy az okkupációt készletgyűjtéssé, majd primitív termeléssé fejlessze. Az asszony kapás-földművelése és a férfi nomád, halász, vadász, állattenyésztő tevékenysége állandó letelepüléssé és részint földesúri gazdaságban, részint faluközösségben űzött ekés-földműveléssé lesz, amely előbb-utóbb kitermeli a törzs és nemzetségek közös földtulajdonából a család magánföldtulajdonát, a középkor kiterjesztett családi gazdaságát: a földesúri és jobbágygazdaságot, amelynek termelési célja a közvetlen szükségletkielégítés. Ez többé-kevésbé ma is él a parasztgazdaságokban.

A középkori földművelés közhatalmi jellegű. Maga a földtulajdon is sajátos keveréke a magán- és a köztulajdonnak. Még nálunk is, ahol pedig a hűbériség nem tudott oly fokra fejlődni, mint nyugaton, az ország területének főtulajdona a Szentkoronáé. A király e jogon adja tovább a földet a nemeseknek donációként. Ezek megszakadás vagy hűtlenség esetétől eltekintve, a következő korlátozással, majdnem teljes tulajdonjogot élveztek: Nagy Lajos ősiségi reformja tilalmazza a föld eladását, megterhelését, megszorítja az örökhagyó végakaratát, abból az idegeneket kizárja s a nők öröklési jogát erősen korlátozza. A megadományozott nemesek a donáció fejében bizonyos közfunkciók végzésére voltak kötelezve s ezek indokolják a fönti korlátozásokat is. A föld

megművelésének fizikai munkáját a földesúr jobbágjai végezték. Ez a földhasználat, bár magánjogi szerződés hozta létre, századok folyamán mindinkább közhatalmi jellegű lesz. A középkori állam t. i. egyrészt a dominiu-mok jövedelméből, másrészt a jobbágyok naturális szol-gáltatásaiból élt, az államnak tehát érdeke volt a pusztá területek benépesítése és a mezőgazdasági kultúra fej-lesztése. Ezért a magyar királyok igyekeznek földművelő-szerzetesek betelepítésére, apátságok, várispánságok, püs-pökségek létesítésére. A betelepítés munkáját az egyházi és világi földesuraságok, vagy szövetségi megbízottai (soltészségek) végezték. Nálunk ritka a demokratikus település (jászkun, székely), viszont Németországban ez túlnyomó.

A földesúri gazdaság zárt családi gazdaság, amely áll egy fogyasztóközösségből és két termelési közösség-ből: a földesúr saját birtokából, és a faluközösségből. A jobbágy gazdasága a földesuréba tagolódott, mert munkafölöslegét (robot) a földesúr telkén kénytelen értékesíteni, terményfölöslege (tized, kilenced stb.) szin-tén a földesuré, mert szükség esetén attól kap naturál-hitelt s a közös legelőt, erdőt is együtt használják. A falu szántóföldjének egyharmada többnyire a földesuré s ez épúgy a faluközösség nyomáskényszere alatt áll, mint a jobbágytelkek. A jobbágyok 18—50 évig a hét két-három napját igás- vagy kézinapszámban töltik az úr földjén. A szolgáltatás mértékét a telek nagysága stb. határozza meg. Egy telek 32—64 hold föld, házhely-belsőséggel, továbbá a földesúri legelő és erdő közös használata egy-egy telek után megállapított mérvben. Az utána fizetett szolgáltatások: vagy közjogi jelle-gűek (tized, kilenced, telekadó, fuvar, beszállítási köte-lezettség) vagy magánjogi természetűek (készpénz és terményszolgáltatások: tyúk, tojás, vaj, méz, stb.) idetar-tozik továbbá a robot, amely együttesen az urbáriumban felvett kánon volt, míg az örökfoglalót, a laudemiumot

a halál esetén a földesúr által szabadon választható örökségi tárgy (mortuárium) képviselte.

A földesúri és jobbágygazdaságot a földhasználat közössége, a nyomáskényszer egyesíti, amely az útszolgálat, a tarlólegettetés tárgyi alapján valósággal termelőszövetkezzé, faluközösséggé tömörítette a mezőgazdaság középkori alkotmányát. A jobbágytelkek terményfölöslegessége lehetővé, hogy a földesúr egyrészt a falu védelméről, közigazgatásáról, másrészt ipari szükségleteiről gondoskodni tudjon. Az udvarháznál alkalmazott iparosok a falu népe által háziiparszerűleg el nem végezhető munkával foglalkoztak. Így a földesuraság és a faluközösség kiterjesztett, zárt családi gazdaság, amely elsősorban a falu szükségletét biztosította és nem a csere és a piac számára termelt. A jobbágyság terhei eredetileg nem nagyok, a mai értékben 70—100 pengő az, amit egy jobbágytelek évente fizet mindennemű szolgáltatásban. A jobbágyot inkább a költözködési szabadság megszorítása és a földszerzési szabadság korlátozása sújtja. A földesúri rendszer létminimumot biztosít a jobbágy-nak, s a középkor viharai között fenntartja a falvakat, sőt a létminimum és a népszaporodás összhangbáhozatala érdekében újabb és újabb pusztaterületeket tesz kultúrrá (telepítések).

Ebből a gazdasági rendszerből egyrészt a földesúri ipartelepek, másrészt a keresztesháborúk folytán meggyarapodott iparcikkszükséglet, végül a földesúri járadék fölhalmozódása következtében keletkezik a város, illetve az ipar és a mezőgazdaság cseréjén alapuló városi gazdálkodás. Alapjában véve ez is családi gazdaság, mert nem nyereszkesedésre, de szükségletkielégítésre törekszik, de munkamegosztása erősebben tagolt, mint a földesuraságé. A javak elosztószerve, kicserélésének helye a városi piac, amely époly közhatalmi szervezetet nyert, mint a földesuraság (piacjog, céhek, stb.) és bár bizonyos mértékig a falu kihasználását jelenti, mégis utóbbit saját

hatalmi szempontjaiból a földesúr védi, másrészt a városi hatóságok és céhek is garantálják a falunak a méltányos árú, jóminőségű ipari cikkeket. Az új, tisztán fogyasztó gazdaságok (iparos, kereskedő háztartása és a város) emelik a mezőgazdasági cikkek árát s így megkezdődik a földesúri és jobbágygazdaságok piac számára való termelése, ami ismét visszahat a jobbágyság helyzetére, emeli ugyan életnívóját, de ez időponttól kezdve a földesúr újabb települést nem létesít, sőt sok országban az üres jobbágytelkeket is földjéhez csatolja és a jobbágyterheket pénzszolgáltatásra változtatván, jelentékenyen emeli.

A földesurakkal hatalmi versengésben élő fejedelmek nem jó szemmel nézték ezt a fejlődést, mert adózóik egy részétől fosztotta meg őket, pedig újabb hatalmi berendezkedésük, különösen az állandó katonaság és a bürokrácia sok pénzt kívánt. Ezért hatalmi eszközökkel igyekeztek a jobbágy terhén segíteni (urbáriumok), másrészt az ipart és kereskedelmet fejleszteni (merkantilizmus). A gazdasági élet ezen hatalmi berendezése teremti meg egyrészt a territoriális és nemzeti államot, másrészt a nemzeti piacot. A gazdasági élet nagyarányú fejlődése, másrészt az államhatalom mesterséges beavatkozása ugyanebbe, az európai államokban előbb-utóbb forradalmi kirobbanásokat váltott ki, amely az egész kötött gazdasági rendet fölrobbantotta. Ennek következtében gazdasági téren a közhatalmi szabályozás helyébe a szabad vállalkozás lépett, s a kötöttmunka helyébe a szabad bérmunka.

A kapitalista gazdasági rendszerben a szabad vállalkozás helyettesíti az előző gazdasági rendszer közhatalmi szabályozását. A nyereség, illetve a vállalt rizikó a próbája, hogy a vállalkozó helyesen járt-e el; a szabad piac és a szabad verseny az a két tényező, amely az egész gazdasági rendet egyensúlyban tartani és fejleszteni képes. A vállalkozás és a gazdasági szabadság a termelést nagymértékben fejlesztette, az emberiség ellátását jobbá tette,

a politikai és személyes szabadságot kifejlesztette, viszont a gyöngébb existenciákat kiszolgáltatta az erősebbnek és a szociális kérdést elmergésítette.

A kapitalizmus nem maradt hatás nélkül a mezőgazdaságra sem. Azelőtt a mezőgazdaság állott a gazdasági fejlődés középpontjában, most az ipar és kereskedelem. A közterhek emelkedése, a piacok kifejlődése és a közlekedés átalakulása folytán a mezőgazdaság is piac számára termelő lett, direkt szükséglet számára termelő foglalkozás helyett. A földtulajdon és jobbágyfől-szabadítás s a gazdasági élet egyéb jogi szabályozása a mezőgazdasági termelést nagy arányokban fejlesztette (az ugar, nyomáskényszer megszűnik, gépek, műtrágya alkalmazása, racionális állattenyésztés stb.). Viszont az ingótőke a szabad verseny és a világpiac kialakulása folytán urrá lett a mezőgazdaság fölött. Ennek a fejlődésnek egyforma mértékben oka és okozata: a birtokforgalom és a földbirtok mobilizációja, amely a földet áruvá teszi, továbbá a haszonbérlet növekedése és a birtokspekuláció. Más jelentős változást az ingótőke a mezőgazdasági termények értékesítése terén idézett elő. A mezőgazdasági termelés idejét sem megrövidíteni, sem meghosszabbítani nem lehet, az ingótőke tehát a nyereségfokozás céljából a kész terménnyel spekulál, hogy pénzét egy évben többször megforgassa; a világpiac áttekinthetetlensége folytán a tőzsde, a bankhálózat, a határidőüzlet, kartellek és trösztök segítségével a mezőgazdasági termények urává lesz. A technikai tudás hátterbe szorul a piac ismeretével, a termelő a közvetítővel szemben, a világpiac uralma a belső piac fölött, sok esetben a hazai termelés intenzitását a szemtermelésről a legelőgazdaságra szorította le. Nagyon érdekes hatást gyakorolt a kapitalizmus a mezőgazdasági hitelre is. A tőke elsősorban a mezőgazdaság megtakarításaiból keletkezett, ennek dacára a gazda a pénzt sokkal magasabb kamatra kapja, mint az ipar és kereskedelem, vagy pedig

hitelhiánnyal küzd. A mezőgazdasági tőkeakkumuláció nem földösszevásárlás, de jelzáloghitel-koncentráció útján megy végbe. A nagyipari fejlődés hatása magában a mezőgazdasági üzemben is érvényre jut. Az ipar által előállított gépek, üzemi segédeszközök az intenzív mezőgazdaságban hovatovább nélkülözhetetlenek lesznek (műtrágya, rézgálic) és a mezőgazdasági nagyipar gyárai (cukor, maláta stb.) a gazdának árakat és termelési feltételeket diktálnak. Talán még ennél is átfogóbb hatású, hogy az ingótőke a mezőgazdák szolidáris életfölfogását nyereségvággyá fejleszti és abszolutisztikus berendezkedésével széles társadalmi rétegeket megfoszt függetlenségüktől.

A MAGYAR AGRÁRTÖRTÉNELEM VÁZLATA

Hogy az imént elmondottakat némi magyar vonatkozással kiegészítsük, meg kell jegyeznünk, hogy a magyar mezőgazdaság középkora tulajdonképpen az Árpád-házi királyok alatt kezdődik, mert ha Pannóniában a fejedelmek korszakában volt is szoros értelemben vett földművelés, az állam törzsi szervezete a nomád pásztorkodást, s a vele kapcsolatos primitív szántásvetést mint a gazdaságtörténelemben ókorinak tekintett uralkodó irányt reprezentálta. Szent István nagy államalkotásának lényege Nyugat gazdasági civilizációjának recepciója volt, a keresztény kultúra mellett. A törzsi szervezet bukása a földművelés diadalát jelentette a nomád pásztorkodás fölött. Természetes, hogy ez a reform csak a király birtokain, s az általa alapított várispánságok, püspökségek és apátságok területein volt azonnal keresztülvihető. Az ország betelepítése, tehát a gazdaságtörténeti középkor csak az Árpád-házi királyok uralmának végén vált teljessé, amely késedelemben bizonyára része volt a tatárjárás áradatának is.

Az 1848-ig uralkodó agráralkotmányt tulajdonképpen az Anjouknak köszönhetjük. Ezen rendszeren úgy

a földesúr, mint a jobbágy helyzetét illetőleg történetek ugyan némi módosítások a hatalmi viszonyok eltolódása következtében, de a török hódoltság, amely Magyarország területének nagyrészen nemcsak a birtokjogot forgatta fel, hanem a mezőgazdaság intenzitását is visszavetette a gazdaságtörténeti ókor nomád-pásztorkodó állapotába, az ősi formákat konzerválta. Ezek a gazdasági viszonyok magukból új agráralkotmányt kitermelni nem tudtak, mert hiszen a török uralom alóli felszabadítás olyan időben történt, amikor Európa államaiban a rendiség széttagolt földesúri és városgazdasági szervezetét már a merkantilizmus egységesítő állam-gazdasági politikája váltotta föl. A XVIII-ik század Európa nagyrészen már a szabad földtulajdon és a szabad vállalkozás korszakát jelentette, nálunk az ország mezőgazdaságilag leggazdagabb területeit akkor kellett a teljes kultúrátlanság, vagy a nomád-gazdálkodás fokáról az állandó letelepedés és szántás-vetés kultúr-fokára emelni. De Magyarország egyéb részein is nagy változást idéz elő a népességnek a török alól felszabadult Alföldre vándorlása. Visszahatással volt ez nemcsak a mezőgazdaság intenzitására, de a felvidéki városok ipari fejlődésére és érzékenyen érintette az ottani földesurak pozícióját is. Az újonnan alakult mezőgazdasági üzemek nagyrészt már a korai kapitalizmus elvei szerint rendezik be (Károlyi, Haruckern, Csekonics, stb.). Ez és a merkantilista kormányzati politika a reformokkal szemben ellenállásra ingerli a magyar rendeket. A napoleoni háborúk állam- és magángazdasági krízise, amelynek hatásával a világháború tapasztalatai nyomán tisztában lehetünk, megakasztotta a középkori agrár-alkotmány békés likvidálását. Az 1791/92. évi, továbbá az 1832/36. évi országgyűlések tanácskozásai során gyakran vetődik föl az ősiség és a jobbágyság megszüntetésének szükségessége. A nagy kérdéseket végül is az élet előkészítés nélkül, forradalmi úton oldotta meg. Ennek a mechanikus megol-

dásnak nem kis része van abban, hogy a magyar agrárváltság olyan katasztrofális ok nélkül is, mint a világháború elvesztése, minden második évtizedben fölüti a fejét és nemcsak az agrártudománynak, de a kormánypolitikájának is elég gondot és munkát okoz. A merkantilista állami gazdálkodás utóvirágzásának is nagymértékben oka hazánkban az a körülmény, hogy a szükséges intézkedéseket abban a korban, amidőn a merkantilizmus a gazdasági élet fejlődésének elkerülhetetlenül szükséges fokozata volt, az ország egész területén egységesen végrehajtani nem sikerült.

MEZŐGAZDASÁGUNK JELENTŐSÉGE A NEMZETI TERMELÉSBEN

Dacára annak, hogy Csonkamagyarország, eltérőleg a közfelfogástól, kevésbé agrárország, mint Nagymagyarország volt, a magyar társadalmi tagozódás és a nemzeti jövedelem jelentékeny tényezője ma is a mezőgazdálkodás. Az 1920. évi népszámlálási statisztika szerint őstermelő volt Csonkamagyarország területén 4,449.105, az összlakosság 55.08 százaléka. Kereső 2,126.688, ebből önállókereső 556.308. Az önállókeresők közül kisbirtokos és kisbérlő 100 kat. holdon alul 526.537; 100 kat. holdon felül 8008. Mezőgazdasági bér munkából él 753.638 munkás és gazdasági cseléd, akikhez körülbelül 26.000 egyéb gazdasági tisztviselőt és kvalifikált munkást hozzá kell számítani. Ha tehát tisztán a tömeget vesszük is, a nemzeti társadalom túlnyomórésze érdekelt az agrárpolitikában és így nem lehet azt mondani, hogy az értük hozott áldozat a nemzetcsalád jelentéktelen részét érinti. Figyelembe kell venni még, hogy Magyarországon a városi lakosság egy része is közvetett kapcsolatban áll a mezőgazdasággal, az önálló kézművesek, ipari munkások, szellemi munkából élők kisebb vagy nagyobb földterületek tulajdonosai, vagy bérlői s így, mint mellékfoglalkozást űzik a föld-

mívelést, ezenkívül sokan húznak járadékot mezőgazdasági ingatlanból.

De nemcsak a mezőgazdasággal foglalkozók száma, hanem maga a népanyag is értékes a nemzetcsaládra nézve. A falusi népesség átlagos élettartama, katonai alkalmassága, testi szolgáltatási képessége sokkal nagyobb, mint a városiaké. Az is köztudomású, hogy a mezőgazdasági foglalkozás, különösen a kisközgazda és földműves munkásosztály természetes szaporasága, képezi a népességben hanyatló városok erőtartalékát és szolgáltatja az ipar számára a munkásokat.

De a mezőgazdaság néperején kívül annak közgazdasági szolgáltató képessége is figyelmet érdemel. A nemzeti vagyonból 11.3 milliárd pengő, (32 százalék) esik a földbirtokra és a nemzeti jövedelemből 2.14 milliárd pengő (46.75 százalék) esik az őstermelésre, kivéve a bánya- és kohótermelés értékét (1928). Ez annyit jelent, hogy fokozott gazdasági súlya hazánkban ma is megvan a mezőgazdaságnak, dacára a rossz konjunkturának és a hanyatló terményáraknak. A népélelmezés és a nyersanyag kérdése nálunk, agrárországban nem oly súlyos probléma, mint mondjuk Angliában, Svájcban, de ha a mezőgazdaságot, mint megélhetési forrást tekintjük, annak minden ága, úgy a növénytermesztés, mint az állattenyésztés, de még az erdészet, s a kisebb gazdasági ágak: a kertészet, szőlőmívelés, méhészet, baromfitenyésztés, vadászat és halászat is a mai nehéz megélhetési viszonyok mellett a foglalkoztatás és kenyérkereset lehetőségét jelenti és azért különös gondozásra méltó.

Az 1925-iki Gazdacímtár adatai szerint Csonka-magyarország területén 850.760 birtokos élt, ezek közül: kisbirtokos (100 holdig) 840.000 (98.72 százalék) 8,110.223 kat. hold (50.21 százalék); középbirtokos (1000 holdig) 9630 (1.14 százalék) 2,654.600 kat. hold (16.44 százalék) és nagybirtokos 1130 (0.14 százalék) 5,383.488 (33—35 százalék) kat. hold birtokterülettel.

Megjegyzendő, hogy a birtokreform következtében a kis birtok arányszáma 52 százalékra emelkedett. Látjuk tehát hogy Magyarországon a kisüzem a megművelhető terület túlnyomórésztét foglalja magában. Legrosszabb a középbirtok arányszáma, de ha a művelési ágak szerint megoszlást vesszük tekintetbe és tudjuk azt, hogy az erdő, a legelő és a terméketlen terület főleg a nagy birtok számarányát nagyobbítja, mindjárt más képet kapunk.

A mezőgazdaságilag megművelt területből 9,730.163 kat. hold szántóföld, amelyből kisbirtokos kezén van kerekszám 6 millió hold; középbirtokosokén 1,400.000 hold, nagybirtokosokén 2,360.000 hold. Országos átlagban a megművelt terület 60 százaléka, viszont a kisbirtok területéből 74 százalék; a középbirtokoséból 52% a nagybirtokoséból 44% a szántóföld.

Rét 1,152.821 kat. hold, amelyből kisbirtok 656.636, középbirtok 165.364, nagybirtok 330.821 kat. hold. Az ország területéből 7% a rét, a kisbirtokéból 8%, középbirtokéból 6.7%, a nagybirtokéból 6.1%. A legelő 1,761.331 kat. hold. Ebből a kisbirtoké 353.784, középbirtoké 570.770, nagybirtoké 836.777 kat. hold. Százalék szerint az országos átlag 11, a kisbirtoké 4%, a középbirtoké 21.5%, a nagybirtoké 15.5%. Erdő 1,898.418 kat. hold. Kisbirtoké 215.576, középbirtoké 284.172, nagybirtoké 1,398.670 hold. Országos átlag 12%, a kisbirtok területéből 3%, a középbirtokéból 11%, nagybirtokéból 26%.

Végül meg kell emlékeznünk a terméketlen területről is. Ez kerekszám egy millió hold, amelyből 400.000 van kis- és nagybirtokosok és 200.000 kat. hold a középbirtokosok kezén. Országos átlagban az összes mezőgazdasági terület 6.2%-a terméketlen. A kisbirtok azonban csak 5%, középbirtoké majd 8%, nagybirtoké 7.5 százalék.

A kert és nádas kevesebb érdeklődésre tart számot

azonban a szőlő problémája, különösen az újabb értékesítési nehézségek miatt, fokozott jelentőséget nyer. Szőlőterület van Csonkamagyarországon 378.853 kat. hold. Ebből 334.000 a kisbirtokosoké, 24.000 a középbirtokosoké és 20.000 a nagybirtokosoké. Országos átlagban az összterület 2.5%-a szőlő, a kisbirtok területéből 4%, a középbirtokéból 1% és a nagybirtokéból nem egészen félszázalék.

Ami most már az intenzitás fokát illeti, vidékenként, üzemenként különböző az, épúgy, mint az állatállomány. Messze vezetne, ha az évről-évre változó statisztikai anyaggal az olvasót fárasztanánk.

III. BIRTOKPOLITIKA

A BIRTOKPOLITIKA LÉNYEGE

Vannak agrárpolitikusok és sajnos, a gyakorlati agrárpolitikusok túlnyomórésze ideszámít, akik agrárpolitika alatt kizárólag földbirtok-politikát értenek. Ennek a Magyarországon is igen elterjedt tévtannak oka abban keresendő, hogy a mezőgazdasági termelésnek és a gazdaság társadalmi tagozódásának alapja a föld, s ez a forrása a földtulajdonhoz kötött hatalmi jogoknak, előnyöknek vagy képzeteknek is. A magánföldtulajdon a szociálista írók kutatásai nyomán lett a polgári közgazdák agrárpolitikájának problémája. Mindaz az ellentét, amely annakelőtte a földesúr és a jobbágy viszonyában a közgazdasági és szociális kritika különböző nézőpontjait felsorakoztatta, most arra koncentrálódott, hogy a közös- vagy az egyéni tulajdon, utóbbinak kis- vagy nagyüzemi formája-e helytállóbb. Távol áll tőlünk, hogy ezt az alapvető problémát lebecsüljük, hiszen a háború után bekövetkezett nagy társadalmi és gazdasági átalakulásokban szerepet játszó birtokreform nyomatékosan utal arra, hogy ez a kérdés dinamikai erőt képvisel és az agrárpolitikában nem nélkülözhető. Viszont nyomatéko-

san utalnunk kell arra, hogy az agrárkérdés lényege nem kizárólag a birtokpolitika, még kevésbé a nagy- és kisbirtok, vagy két utóbbi és a mezőgazdasági munkás ellentéte, hanem az ingótőke és a modern agrár-rendszer szembefordulása. Ezt az ellentétet a legradikálisabb birtokpolitika sem képes megszüntetni és hasztalan hirdetik ennek eszköze gyanánt a mezőgazdasági termelés intenzitásának emelését, ez magában mit sem segít, ha az ingótőke megfelelő mezőgazdasági hitelszervezetről gondoskodni nem tud vagy nem akar és a mezőgazdasági termények értékesítésénél a maga „ott veszek, ahol olcsóbb” nyereszkesedési elvét érvényesíti.

Évtizedekre visszamenőleg, országonként, kimutatható a mechanikus birtokreform sikertelensége, sőt meggyökeresedett birtokosrétegekre gyakorolt káros hatása. Mechanikus földbirtokreform alatt értjük t. i. a mezőgazdasági termények értékesítése, a hitelrendszer és kultúra arányos fejlődése által alá nem támasztott, tisztán jogi reformot, amely tekintet nélkül az új birtokosok üzeleinek prosperálására, teremt eladósodott, sem a föld vételárát, sem a közterheket fizetni nem képes, máról-holnapra élő birtokososztályt. Mechanikai birtokreformnak tekintendő még az olyan ingyen földosztás is, amelynek keretében az új tulajdonos lakó- és gazdasági épületek, felszerelés, vetőmag s egyévi megélhetési költségek nélkül kíséri meg a gazdasági üzemének berendezését és nem támaszkodik e tekintetben hosszabb lejáratú, méltányos kamatozású hitelre, vagy kiadós munkaalkalomra és ahol az állam velük szemben a közteherviselés elvét azonnal érvényesíti.

De még ott is, ahol egy gazdag állam mindezen nehézségeken átsegíti a földszerzőket, problematikus a siker, ha ez utóbbiak általános és gazdasági műveltsége hiányos, ha nincs meg bennük a mezőgazdasági munka szeretete, a kitartás a nehézségek elviselésére és ahol a mindent az államtól várás gondolatmenete zavarja a

szabad vállalkozás és egyéni kezdeményezés egyensúlyát. Földbirtokreformot magas földérték mellett, az intenzitás fokozása nélkül csinálni, közgazdasági bűn. Éppen ezért fölfogásunk szerint egyedül az *organikus birtokpolitika* célravezető: *olyan termelési, kereseti és hitelviszonyokat kell biztosítani a földfoglalásra beidegzett gazdarétegek számára, hogy ezek az állam és a szervezett társadalom fokozottabb igénybevétele és kényszerszabályok nélkül, saját erejükből, kedvezőbb birtokmegosztást teremthesse- nek.* Legegészségesebb tehát a birtokpolitika azon országokban, ahol a kis- és nagybirtok megosztása automa- tice szabályozódik, ahol a gazdasági élet maga mozdtítja elő a kisüzemek terjedését. Ahol ez a folyamat bármely okból megakad, ott beavatkozásra van szükség, amely beavatkozás azonban csak érett megfontolás és a viszonyok tökéletes ismerete alapján foganatosítható. Minde- nekelőtt ismerni kell az illető ország birtokmegosztását és pedig nemcsak jelen állapotában, hanem történelmi fejlődésében, mert csak így tudjuk megítélni, hogy vaj- jon a kedvezőtlennek látszó birtokmegosztás időközi jelenség-e, vagy állandó állapot.

Téves volna abból az álláspontból kiindulni, ame- lyet sok radikális politikus vall, hogy a nagyüzemre szükség nincs, az önmagában is káros a nemzetgazda- ságra. Minden birtokkategóriára és ezek alapján kiala- kúlt mindhárom gazdaosztályra szükség van. Veszede- lem csak ott mutatkozik, ahol az egyes kategóriák bizo- nyos arányszámon túlterjednek. Figyelembe kell venni azt is, hogy a birtokmegosztás Európa legtöbb államá- ban történelmi fejlődés eredménye és így a szabadforga- lom és a kapitalizmus más egyéb eszközeivel azon vál- toztatni csak részben lehetséges. Viszont vigasztaló kö- rülmény, hogy a kapitalizmus erői az egyes birtokkate- góriák (nagy- és középbirtok) expanztizását más birtok- kategóriákkal szemben képtelenek oly mértékben fokozni, mint az iparban. Figyelembe veendő továbbá, hogy a

talaj és éghajlat szintén befolyásolja a birtokmegoszlást. Száraz, homokos területek kevésbé alkalmasak kisüzemi művelésre, mint a televény, csapadékdús vidékek földje. Az erdő főleg nagyüzemben rationális. A városi és ipari fogyasztó centrumok közelségének konjunkturális helyzete szintén döntő a kisbirtok terjedésének határvonalán. Nyilvánvaló, hogy még olyan nagyipari országban is, mint Németország, más a rajna-westfáliai iparvidék birtokmegoszlása, mint az iparszegény elbántúli tartományoké. Éppen ezért valamely ország birtokmegoszlásának a külföldi országokkal való összehasonlítása mindig a legnagyobb óvatossággal használandó. Ahol mások voltak a történelmi előzmények, más a talaj, a klíma, mások az értékesítési lehetőségek, azok a jelenségek a hazai viszonyok összehasonlítási alapjául nem szolgálhatnak.

A BIRTOKKATEGÓRIÁK

Miután a birtokpolitika ütközőpontja ma a helyes birtokmegoszlás, illetve az ennek alapjául szolgáló birtokkategóriák megállapítása, azok előnyeinek és hátrányainak mérlegelése, szükséges, hogy ezzel a kérdéssel kissé behatóbban foglalkozzunk. Általában törpe-, kis-, közép- és nagybirtokot szokás megkülönböztetni. Terület szerint Magyarországon törpebirtoknak az öt holdig terjedő birtokot, kisbirtoknak az 5—100 holdasat, közép-birtoknak a 100—1000 holdig terjedőt, nagybirtoknak az 1000 holdnál nagyobbbat értjük. E felosztás hibája, hogy sok vidéken, intenzív termelés mellett, 10 hold már közép-birtok lehet, viszont terméketlen, a forgalomtól távolieső területen 200 hold is kisbirtoknak tekintendő. Ezért a modern agrárpolitika mindinkább a munkakör szerinti meghatározásra tér át. Eszerint *törpebirtok* az, amely mellett a földműves és családtagjai idegen területen is kénytelenek bér munkát végezni; *kisbirtok*, amelyet a gazda családtagjaival együtt megművelni tud;

középbirtok, amelyet a birtokos maga kezel, de azon fizikai munkát nem végez; *nagybirtok*, ahol a kezelést megbízott, vagy gazdatiszt végzi és a birtokos csak a vezetést tartja magának, végül *latifundium* a több uradalmat magábafoglaló üzem, amelynél a vezető szellemi munkát is hivatalok végzik.

Ha most már azt kérdezzük, hogy mik az egyes birtokkategóriák előnyei és hátrányai, Mattyasovszky Miklóssal, e kérdés magyar vizsgálójával együtt elmondhatjuk, hogy abszolút jónak egyik birtokkategória sem mondható, az pedig, hogy relatíve melyik a jobb, az illető ország vagy vidék gazdasági és szociális helyzete szerint időnként változik. A kisbirtokos nagy előnye, hogy földjét, annak minden fizikai tulajdonságát ismeri és azon testi és szellemi munkaerejét a legjobban értékesítheti; a családi gazdaság módot ad különösen az állattenyésztés terén, de az intenzív kertészkedés, szőlőművelés stb.-nél is a legmagasabb munkaeredményre; kíméli az eszközöket, élő és holtleltárt. Hátránya főleg az értékesítés és hitelügy terén nyilvánul meg: ha piac számára termel, a kapitalizmussal szemben sokkal védtelenebb, mint a nagy- és középbirtok. Nemzetgazdasági szempontból hátránya az, hogy az ipar és a város számára kevesebb élelmet és nyersanyagot tud szolgáltatni, mint a nagy- és középbirtok, részben a gabonatermesztés terén felmutatott kisebb eredményei (körülbelül egy métermázsza különbözet minden gabonafajnál kat. holdankint), részint szabályozatlan fogyasztása miatt.

A nagybirtok az utóbbi szerepkörben erős, viszont mindabban gyöngé, ami a kisüzem életerejét biztosítja. A mezőgazdasági szellemi munkát meg tudja ugyan fizetni, de a testi munkánál a legkiválóbb cseléd vagy a legjobban fizetett napszámos sem képes ugyanazt szolgáltatni, mint ugyanabban a munkában anyagilag is érdekelt kiscgazda-család. Nagyobb eredményeket főleg a gabonatermesztésnél és a mechanikailag könnyebben

ellenőrizhető munkáknál tud elérni, viszont az állattenyésztés terén nagy átlagban alatta marad a kisbirtoknak. A nagybirtokra főleg az ipari és városi fejlődésnek van szüksége, mert a nagyüzem területén élő munkások élelmiszerfogyasztása, a konvenció, vagy a napszám által szabályozott, maga a nagybirtokos aránylag keveset fogyaszt és ezért úgy, mint a középkorban, földjáradékának városképző és iparfejlesztő erejét az ország nemmezőgazda lakossága élvezi. Innen magyarázható, hogy még forradalmi időkben is a szociálisták nagyrésze nem a földosztás, hanem a nagyüzemek fenntartásának és kollektív kezelésének álláspontjára helyezkedett, amely viszont a mezőgazdaság individuális jellegével s a kisgazda, sőt mezőgazdasági munkásosztály törekvéseivel is szöges ellentétben van és terméseredményeiben sem tudja sem az egyes gazdának, sem az országnak azt nyújtani, mint az egyéni üzem. A kollektív üzemi megoldás Katusky: „Agrárkérdés”-ében és több ország szociális agrár-programjában jut kifejezésre.

A nagybirtokkal szemben a kis- és törpebirtok népszaporasága súlyos érték a nemzet-család részére. A zárt családi gazdaság a nemzet néperezének keltetőhelye. Viszont az is bizonyos, hogy amely vidéken a nagybirtok megfelelő munkaalkalmat nem szolgáltat a kisbirtok emberfölségének, vagy az egyke, vagy az elvándorlás biztosítja az egyensúlyt. Tapasztalás szerint a nagy- és kisbirtok ellentéte azokon a vidékeken és azon időpontokban erős, amikor a kisbirtok expanzív ereje megnövekedett, viszont a nagybirtok vitalitása még nem csökkent oly mértékben, hogy egyes parcellákat a kisbirtoknak eladni kényszerülne. Amíg a kis- és törpebirtokos a szabadforgalomban méltányos áron, földet tud venni, addig a nagyüzem által neki adott harmados szénakaszálásban, kukorica- és burgonyaföld részesmívelésében, a fuvarozásban stb., saját kis gazdaságának hátvédét látja. A mezőgazdasági munkásosztály viszont a for-

radalmi idők földreformjaival szemben is bizalmatlan, mert a parcellavásárlás lehetőségén túlmenő és a nagybirtok üzemi létét veszedelemztető birtokreformban saját munkaalkalmának és elhelyezkedésének csökkentését sejtí. Egyebekben a nagybirtok korántsem az a törpe- és kisbirtokra nézve, mint a gyár a munkásokra vagy kézművesekre. Nagy területe a történelmi multból származik. Az üzletvitel rentabilitása sem engedi meg apró parcellák összevásárlását, hacsak azok nem közvetlenül szomszédosak területével. A birtokkoncentráció itt inkább több nagy uradalom összevásárlásából keletkezik, de tökéreje ehhez sem igen van a nagybirtoknak, hacsak külső jövedelmek (városi kapitalisták vásárlásai) ezt lehetővé nem teszik.

A középbirtok a legideálisabb birtokforma a nemzetcsalád szempontjából. A birtokos kénytelen birtokával foglalkozni, jövedelme fölösleget biztosít ugyan számára, de nem ad munkanélküli járadékot. Falun élve, kénytelen annak közállapotaival törődni, magasabb életnívóját csak intenzív termelés, jobb értékesítés, szóval a modern gazdasági élet ismeretkörének fölhasználása révén tudja biztosítani. Miután a mezőgazdálkodásban nincs titok, mindaz amit saját magáért dolgozik üzemében és községében, javára szolgál a körülötte élő kiskgazdának és törpebirtokosoknak is. Minden gazdasági újítás, kereskedelmi növények termesztése, nemesített vetőmag stb., stb. az ő példája nyomán kerülhet a község határába. Sajnos, ez a birtokkategória van leginkább kitéve az ingótőke ostromának. Földjáradéka csak a legnagyobb erőfeszítéssel emelhető, igényeit sem tudja visszafejleszteni. Minden hitel és értékesítési krízis elsősorban ezt a kategóriát érinti. Pusztulása a falut tradicionális vezetőjétől fosztja meg és nem kis mértékben oka a sokszor fellépő elégedetlenségnek. Külföldön ez osztály pusztulását ellensúlyozta a kisbirtokososztály felsőbb rétegeinek kulturális és anyagi fölemelkedése: az intenzív termelés-

adta nagyobb jövedelem és a magasabb iskolázás új középirtokososztályt teremtenek, sokszor anélkül, hogy a statisztika földterületi fölosztása szerint alakulnának ezek az új középirtokok. Ez a folyamat nálunk az örökjogban dívó reálisosztály miatt erősen korlátolt s ezért erősbödik nálunk koronkint a mechanikai birtokreform kívánsága, másrészt az agrárszocializmus.

A törpebirtok elbírálásánál nem az a fontos, hogy az országos átlag egy hold-e, vagy három hold, hanem az, hogy a törpebirtok fölfelé irányuló társadalmi mozgalom mérföldköve-e vagy pedig a kispazdaosztály elporlásának, proletárizálódásának országúti jelöli. Előbbi esetben optimista, fölfelétörekvő, anyagi jólétben, kultúr-szükségletekben, önérzetben emelkedő munkásosztályt jelent, utóbbi esetben reményvesztett, elégedetlen hajótörötteket, akik a jobb idők emlékéből és a reménytelen-ség koldusbotjából forradalmi fegyvereket kovácsolnak. A törpebirtok inkább szociális, mint gazdasági kategória, kivéve az intenzív kertészkedést és nálunk hajdan a szőlőművelést. A család eltartásánál nagy segítség, de a piac és a forgalom számára alig termel valamit.

Addig, amíg a szabad birtokforgalom révén megfelelő mennyiségű és áru föld segíti a különböző birtok-kategóriák terjeszkedését, elhibázott dolog volna az állam részéről minden más intézkedés, mint az, hogy a földet vásárolni kívánó gazdákat nem egyénileg, de intézményesen, a magánvállalkozás útján, megfelelő földhitelhez juttatja. De ha a birtokpiacon olyan aggasztó jelenségek lépnének föl, melyek következtében a kispazdák és gazdasági munkások földvásárlása a kereslet és kínálat mesterséges, spekulatív megzavarása révén veszélybe kerülne, akkor az állami beavatkozás eszközéhez kell nyúlni és pedig elsősorban a birtokeladások közvetítését hatósági engedélyhez kötni és ha ennek dacára sem szűnne meg a mezőgazdasági területekkel üzőtt spekuláció, magát a vásárlást is hatósági engedéllyel cenzurázni. Csak

mint ultima rátió veendő igénybe a birtokreform és ennél is az állami elővásárlási jog érvényesítésének meg kell előznie a kisajátítást. Sokkal célszerűbb a prevenció, a szerves birtokpolitika alkalmazása, amelynek többféle útja és módja ismeretes; ezek között, a mi viszonyaink közt legfigyelemreméltóbb példa, hogy az állam az északi országokban, Dániában és Svédországban stb. évtizedek óta kisebb vagy nagyobb összegű hozzájárulással a kisgazdák és mezőgazdasági munkások magánföldszerzését előmozdítja. Ez országokban objektív minősítés alapján (öt évi kifogástalan cselédi szolgálat, népfőiskola elvégzése, család stb.) rangsorozzák a földigénylőket és a lemaradottakat a következő év számára előjegyzik. A megvásárlandó ingatlant mindenki maga választja ki, a vétel is szabad megegyezés dolga, egyetlen korlát a kedvezményes kölcsön felső határa. Németország rendszeres és folyamatos telepítési akció segítségével akadályozza meg a földigénylés olyan megduzzadását, hogy ez csak elő nem készített, mechanikus birtokreformmal legyen levezethető.

A MAGYAR BIRTOKPOLITIKA

A birtokpolitika elméleti fölosztás szerint három irányú lehet: gazdasági, nemzeti és szociális. A nemzeti birtokpolitika célja az állam uralkodó népelemét birtokállományában megerősíteni, amely azonban sokszor igaztalanságot is rejt magában a nemzetiségi kisebbségekkel szemben, amint ez az utódállamok földbirtok-politikájánál észlelhető. Magyarország ilyen nemzeti birtokpolitikát, dacára Beksics Gusztáv, Károlyi Sándor sürgetéseinek, nem folytatott, sőt uralma alatt maguk a nemzetiiségek nagy területeket vásároltak meg a magyaroktól, amint erre Bethlen István egy munkája 1912-ben utalt. A szociális birtokpolitika célja a kisebb anyagi erejű gazdarétegek megerősítése, és a munkások földtulajdonhoz juttatása. A gazdasági birtokpolitika célja viszont

kevésbé hasznavehető vagy meg nem szállott területeknek (pl. nálunk a szíkes, homokos, ártéri területek) telepítés vagy parcellázás útján való hasznosítása, intenzívebb művelése. E két utóbbi birtokpolitikai irány tulajdonképpen egy síkban fekszik. Az a szociális birtokreform, amellyel karöltve nem jár az eddigi művelési módoknál magasabbrendű és eredményű termelés, többnyire csődöt mond. A szociális birtokreformnak sikere csak akkor lehet, ha a földhöz juttatott a magasabb terméseredményből a földvétele költségeit fizetni tudja, ami egyébként áldás az egész közgazdasági életre, mert közvetlenül a nemzeti vagyont és jövedelmet gyarapítja, közvetve pedig a kisgazdákat meggyőzi arról, hogy birtokuk jövedelmezőségét területnagobbítás nélkül, az intenzitás fokozásával is el lehet érni.

A helyes birtokpolitika csak a realításokhoz igazodhatik. Elsősorban arra kell törekednie, hogy a meglévőt konzerválja, ne engedje pusztulni azokat a gazdákat, akik generációk óta földjeiken ülnek. A megmentés módzatai hazánkban ma már inkább a hitelügy, mint a birtokpolitika fejezetében tárgyalhatók. Csak ha a *birtokminimumot*, a homsteadot, az üzemtechnika szempontjából szintén nagyjelentőségű *tagosítást* megvalósítottuk, az árverés alatt álló gazdákat földtehermentesítéssel stb. megmentettük, akkor gondolhatunk új családi üzemek teremtésére. A birtokpolitikának e tekintetben két eszköze van: egyik a *parcellázás*, vagyis nagyobb birtoktesteknek kisebb üzemekre való földarabolása anélkül, hogy az embert lakóhelyéről megmozgatná és a *telepítés*, amely egyes vidékek népfölöslegét kapcsolatba hozza más vidékek gazdaságilag kellőképpen nem hasznosított területeivel, ezeket rendszeresen benépesíti, újabb községeket létesít, vagy meglévőket erősít meg. A parcellázás komplikált közigazgatást nem kíván, hiszen ugyanazon község vagy vidék népét ugyanazon határban juttatja földhöz, itt csak a hitelviszonyok rendezésére és arra kell

ügyelni, hogy a parcellázást üzérkedés céljaira senki fel ne használja.

A *telepítésnél*, amint ezt úgy a magyar, mint a német telepítési akció küzdelmei és sikerei bizonyítják, az emberanyagra, a földre és a hitelre egyaránt gondolni kell, ez tehát nagyobb befektetést és körültekintést igényel. Magyarországon a háború előtt 85 állami telep keletkezett, viszont parcellázás útján majdnem egy millió kat. hold került a gazdák kezére, amihez hozzá kell adni a kötöttbirtokon a hosszabb vagy rövidebb időre terjedő bérleteket úgy, hogy birtokpolitikai szempontból a háború előtti Magyarország korántsem mutatta azt a szomorú képet, mint azt sokan föltüntetni igyekeznek. A birtokmegosztás csak egyes vidékeken, különösen a magyarság hátrányára volt kedvezőtlen, ez indította Beksicset azon reformtervek közreadására, amely szerint a magyar vidékek síkföldi hitbizományai nemzetiiségi vidékek erdőhitbizományaira lennének cserélendők s ez készítette Darányi Ignácot, hogy erőteljesebb birtokpolitika, főleg a telepítések és parcellázások előmozdítása céljából kétízben is törvényjavaslatot terjeszsen a képviselőház elé. A legutolsó törvényjavaslata (1909) az összes, nem különleges célú kincstári birtokokat telepítés céljaira kívánta fölhasználni, ezenkívül 100 millió aranykoronát megfelelő hitelnyújtásra biztosítani, amely a telepesek házáinak, gazdasági fölszerelésének előállítására szolgált volna. Nálunk a telepítést állami közegek végezték. Németországban a hatósági telepítés fenntartása mellett, áttértek a szövetkezeti központok, altruista földhitelintézetek és hatóságok közös akciójára, amelynek alapelvét igyekezett hazánkban a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége sokkal kisebb anyagi eszközökkel, de a földtehermentesítésre is kiterjedő hatáskörrel megoldani. Sajnos, e részben még akkor sem bírt volna a német Landgesellschaftok nyomába jutni, ha működését a háború szerencsétlen kimene-

tele lehetetlenné nem teszi. A Landgesellschaft t. i. a szabadkézből vásárolt birtokot nemcsak elparcellázza, hanem a birtok központi kezelését folytatja, a telepeseket lakóházzal és gazdasági épületekkel, élő és holt fölszereléssel látja el és gazdasági vezetésüket, patronizálásukat fenntartja, amíg meg nem gyökeresednek új üzemükben. A telepítés befejezte után a nagyüzem fölszámol s a kastélyt és gazdasági épületeket közcélra (árvaház, iskola, kórház stb.) engedik át.

Dacára a Darányi által kezdeményezett nagystíliú birtokpolitikai akció akadályainak, hazánkban a háborút megelőző gazdasági korszakban az ingó- és ingatlanhitel megfelelő szervezete, a Monarchia fogyasztó-területén az agrártermékek biztos és jó elhelyezése és megfelelő vámpolitika révén, ezer és ezer gazdasági munkás és kisbirtokos szerzett ingatlant. A kisgazda hátrvédét képező állattenyésztés, kertészet, szőlőművelés, nagyobb gazdasági erőt kölcsönzött ennek az üzemformának, mint a nagy- és középbirtoknak. A kisbirtok magasabb rentabilitása egyrészt, másrészt a munkabérek növekvése és a munkáskéz hiánya a nagy- és középbirtokot lassan fölmorzsolta s az a társadalmi emelkedés, amely a gazdasági cselédet és napszámost a baromfi- és sertésenyésztés révén kisvállalkozóvá, majd részes, később pénzbéres földbérlővé emelte, új törpebirtokok alakulásának lett alapja, amelyről ezren és ezren küzdöttek föl magukat fogatos és ekés földművelővé, másképpen kisgazdává. Viszont kisgazdák emelkedtek ezerszámra középbirtokost jellemző jövedelem, sőt földterület tulajdonosai közé. Ezzel kapcsolatban emelkedett a kisgazdaosztály kultúrája, politikai öntudata, szervezettsége és ha a világháború ennek a folyamatnak mesterségesen véget nem vet, ha tönkre nem teszi a fogyasztópiacokat, meg nem semmisíti a devalváció útján a gazdák félrerakott tőkéit, le nem rontja a gazdasági fölszereléseket, egészen biztos, hogy a Darányi Ignác által elkezdett mehanikus

földbirtokpolitika, egészséges birtokmegosztást hozott volna létre Magyarországon. Sajnos, a világháború a magyar agrárpolitikában is új fejezetet jelentett. Amint ez minden háborúval együtt jár, a mozgósítás csökkentette a föld munkásainak számát, s vele együtt a termelés eredményét. A hadrakelt seregek fokozódott az élelem-szükséglete, tehát emelkedik a mezőgazdasági cikkeknek az értéke is, akárhogy maximálták annak az árát. A világháború első esztendejében földbirtok után kereslet alig mutatkozott. A második esztendő végétől kezdve viszont a kínálat minimumra csökkent. Ebben az időben indul meg kint a fronton és bent az országban az agitáció, elsősorban a hadirokkantak, majd a frontharcosok földhöz juttatása érdekében.

A Magyar Gazdaszövetségnek 1916 márciusában tartott közgyűlésén Prohászka Ottokár terjeszti elő a rokkanttelepítésre vonatkozó javaslatát, amely a kötött-birtokok 10.000 holdnál nagyobb szántóföldi részét, mint örökbérletet kívánta a rokkant katonák részére juttatni. Ennek a fölszólalásnak visszhangja támadt bent az országban és kint a frontokon. Több tervezet készült a javaslat megvalósítására. Sajnos, az érdekelt nagybirtokos-osztály époly kevéssé látta ennek a kérdésnek dinamikai erejét, mint a kormány és amint a hadi szerencse elpártolt seregeinktől, a megoldatlan földbirtokreform csalóka délibábjával bomlasztották föl a frontokat és teremtetek az ország agrárlakossága körében olyan forradalmi hangulatot, amelyet a közgazdaságilag elő nem készített legradikálisabb földreform is alig tudott volna kielégíteni. Azok, akik Magyarország kultúrfejlődését, városi és gyáripari népességének eltartását mérlegelték, köztük majdnem ugyanolyan számban szociálisták, mint konzervatív politikusok, utaltak arra, hogy közgazdasági életünk ezt a teherpróbát ki nem bírja, mert az első évtizedek termelési zavarai, a rendelkezésre álló beruházási tőke elégtelensége és bizonyos mértékig az igényelt terü-

let hiánya lehetetlenné teszik az úgynevezett néptörvényekben ígért földreformot. Az antant erőszakos és a megállapodásokat sértő magatartásával, a belső kormányzat gyengeségével majdnem egyenrangú oka volt a kommunizmus kikiáltásának az a félelem, hogyha a birtokreform a néptörvényben foglalt módon végrehajtatik, ez az ipar csődjét és a városok éhínségét jelenti. A tanácsköztársaság a nagyobb üzemek szocializálásával megállította a földosztást, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy kollektív üzemeiben legalább a háború utolsó éveinek terméseredményét elérheti. A 75 kat. holdon aluli kisbirtokot, a parasztság ellenséges magatartását csillapítandó, egyelőre nem kommunizálta, viszont a hozzá nem értő vezetés és nem kismértékben a mezőgazdasági munkásság ellenséges magatartása miatt a terméseredmény annyira lecsökkent, hogy a városi lakosságot 1919—20. év telén éhínség fenyegette volna, ha közben a tanácsköztársaság meg nem bukik és a külföld a kimondott bojkottot meg nem szünteti. Az 1920. évi birtokreform egyrészt hanyatló pénzérték, másrészt emelkedő föld- és terményárak idejében jött létre. Pénzügyileg egyáltalában nem volt megalapozva, tehát inkább a törvényhozás akaratának pusztá deklarálása volt, semmint gazdaságilag előkészített szociális reform.

Kétségtelen nagy érdeme, hogy a földigénylést, — bár elég tág körre terjeszti ki, — mégsem a pusztá létrehoz köti és a különböző kategóriák sorrendje, a forradalmakban való részvétel, mint kizárási ok, az igénylők nemzeti szempontból való megrostálását lehetővé tette. Másik érdeme a törvénynek, hogy a kisajátítandó földbirtok behívásának sorrendjét a háborús, az új szerzemény (50 évre visszamenőleg) és az ősi birtok kategóriájának megállapításával meghatározta és hogy eltérőleg a néptörvényektől, a középbirtok számára messzeemenő védelmet biztosított. Egyebekben a kisajátítás eszközét csak akkor vette igénybe, ha a vagyonváltság és

az elővásárlás elegendő földet nem szolgáltatott. Az O. F. B., bármily hosszadalmas volt is eljárása, politikától mentes fórumot létesített a földreform számára; körülbelül 1,270.000 kat. hold terület jutott a földbirtokreform során a kisgazdák és mezőgazdasági munkások kezére. Hátránya volt az az eredetileg célravezetőnek látszó intézkedés, hogy a birtok árának megállapítását és törlesztését 10 évre kitolta, továbbá hogy nélkülözvén a telepítés gondolatát, az embernek és a földnek a háború előtti viszonyát fixírozta: ott, ahol a nagybirtok túltengett, igénylő alig jelentkezett, ahol pedig már a békében is túlsúfolt volt, a föld nélkül szűkölködő lakosság, a földreform kapcsán sem bírt elegendő földhöz jutni. A földreform maradandó értéke az újonnan épült házak ezrei, viszont maradandó tanulsága az, hogy telepítés nélkül és pénzügyileg kellőleg elő nem készített terv alapján földbirtokreformot megkísérelni nem szabad.

Ez a tanulság természetesen nem vághatja útját egy olyan telepítési akciónak, amely kizárólag a zárt családi gazdaság telephelyeinek mértékét tartva szem előtt, az örökbérlet, vagy járadékbirtok, vagy legalább hosszúlejáratú bérlet alakjában igyekszik egyes vidékek munkanélküli munkásait földben és munkaalkalomban gazdagabb vidékekre áthelyezni. Ez az akció azonban sokkal nagyobb körültekintést, gondosabb közigazgatási végrehajtást kíván, mint a földreformnak nevezett primitív parcellázás. A mai nehéz pénzügyi viszonyok mellett is lehet a munkásházépítési akció igénybevételevel, szállítási kedvezményekkel, a munkaalkalomnak előzetes biztosításával, ígát tartó, de segítségre kötelezett kisgazdák és munkások vegyes telepítésével, szerves birtokpolitikát folytatni. Ennek az akciónak folyamatosnak kell lennie, nehogy ismét a mechanikus birtokreform szükségessége következze be. De ha ez a kényszerhelyzet valaha is előállana, az 1920. évi reform intézkedé-

sei helyett célravezetőbbnek találnánk a német birtok-reform azon rendelkezését, amely szerint az összes, azon vármegye, vagy országrész területén lakó közép- és nagybirtokosok kényszerközösségbe tömöríttetnek, amely köteles birtokállományának meghatározott %-át forgalmi áron a földigénylőknek eladni. Az érdekeltség azután maga gondoskodnék arról, hogy a felkínálást szabad vásárlás, vagy kivetés útján teszi-e lehetővé. Így nem következhetné el az a helyzet, hogy egyik községben túl-hajtott reform következtében a gazdasági üzem életkép-telenné válik, vagy utolsó négyezögölig kisajátítatik, míg a szomszédban a földbirtokreform néhány hold ház-hely átengedésével befejezést nyer. Ugyancsak számításba kell venni a mai nehéz pénzügyi helyzetben a földbér-letet és pedig úgy a hosszúlejáratú, mint a rövidebb idő-bérletet; a részes- és a pénz-, valamint a közös bérletet és ezeknek úgy egyéni, mint kollektív alakulatát, a föld-bérlő szövetkezeteket. Egészen bizonyos, hogy a birtok-reform sok csalódástól mentette volna meg a földigény-lőket, ha a tulajdonszerzéssel szemben a haszonbérleti rendszert előnyösíti.

Az új magyar birtokpolitika szószólói, okulva az 1920. évi reform nehézségein, ma a hitbizományokat állítják agitációjuk középpontjába. Kötelességünk tehát e problémával foglalkozni, bár ennek túlzott jelentősé- get nem tulajdonítunk. Ugyanis objektíve meg kell ál-lapítanunk, hogy a hitbizományok összterületének (832.540 kat hold) csupán fele része (45%) alkalmas földreform céljaira, mert az erdőt, a nádat, a termé- ketlen területet, sőt magát a legelőt is felparcellázni vétek volna a nemzetgazdaság érdeke ellen. Nagyban és egészben áll ez az egyéb kötött birtokra is, amelyek-nél a művelési ágak megoszlása még kedvezőtlenebb a kisüzemre nézve. (A korlátolt forgalmú birtokok össz-területének csak 28.05%-a szántóföld, 28.05% erdő, 24 százalék legelő és 12.90. százalék terméketlen terület.)

Végül azt is figyelembe kell venni, hogy a hitbizományok szántóföldi területének tekintélyes része, mint kisbérlet, már most is a kisgazdák kezén van, s így ha nem is jogilag, de üzemtechnikailag a reformot rajta az élet végrehajtotta.

A hitbizományi reformnak szociális jelentősége csak az esetben volna, ha a kisbirtok vásárlása elé akadályok tornyosulnának, amikor kisajátítás útján éppen ezeknek a tartalékterületek felhasználásával lehetne a szükséges birtokreformot végrehajtani. De ma, amikor kb. egymillió kat. hold terület hasztalan keres vevőt, a hitbizományi reform elsősorban az érdekelt családok belső ügye, mert egyrészt a hitbizomány élvezője nehezen tud forgótőkéhez jutni, másrészt a távolabb álló családtagok a rossz gazdasági konjunktúra közepette nehezen viselik a várakozás idejét. A megoldásnak többféle módja lehetséges. A békeidőben javasolt reformok inkább az új hitbizományok keletkezésének feltételeire vonatkoznak: hogy túlságos nagy, túlnyomóan szántóföldi területeket ne lehessen elvonni a szabad forgalomtól, 2—3000 holdas, főleg erdő-hitbizományok alakuljanak. A forradalmi idők persze másként intézték el ezt a kérdést, vagy egyszerűen gondnokság alá helyezték, vagy kisajátították a hitbizományok területét, vagy amint Csehszlovákia tette, a hitbizomány jelenlegi élvezőjét tulajdonosnak minősítette, ami nyilvánvalóan igazságtalanság a várományosokra nézve.

Hogy a magyar hitbizományi reform milyen lesz, nem tudjuk, de ha az új magyar birtokpolitika a doktrinár liberálizmus jelszavain felülemelkedni nem tud és a föld megkötöttségének elvét feladja, Trianon után megmaradt minimális erdőterületeink és legelőink is könnyen áldozatul eshetnek ez akciónak, épúgy, mint ez az úrbéres és közbirtokossági legelők és erdők felosztásánál történt. A reform a mai nehéz pénzügyi viszonyok között még a szántóföldi területen is csak a szövetkezeti, vagy egyéni

kisbérletek irányában mozoghat, esetleg a járadék birtok elvének bekapcsolásával. Utóbbinál azonban kívánatos a pénzügyi rész megfontolása, tőkeerős járadék- és hitelintézet nélkül ilyen reformot elkezdni, a sikernek csak mérsékelt reményével lehet, viszont egy ilyen intézet közvetítésével a hitbizományos forgótőkéhez jutván, örömmel járulna a reformhoz. Megfontolás tárgyává kellene tenni végül a hitbizományi reformnál Sebess Dénes által megfelelően ismertetett Thurzó-féle árvai hitbizomány jogi konstrukcióját, amely az uradalom egységes kezelését a jogosultak által választott kormányzó kezébe tette le s a jövedelmet az alapítótól való leszámazás foka szerint különböző kulcs szerint osztotta szét. Gondolni lehetne még a túlnagy hitbizományok olyan felbontására is, amely a másod- és harmadsorban hivatottaknak új hitbizományt juttat.

A részletek különben mellékese, fontos szempont ellenben, hogy az elv: a birtok öröklésének, eladásának és megterhelésének kötöttsége, a vitézi telekben újabb megerősítést nyert. Magunk részéről, ha ennek lehetősége kínálkozik, a német törzsöröklési rendszer meghonosításának helyességét is hangoztatjuk, mert véleményünk szerint az a nemzeti veszedelem, hogy nálunk a gazda minden öröklés alkalmával kénytelen nemcsak nehezen szerzett földbirtokát több részre osztani, de eladósodása árán is újra beinstruálni, szoros összefüggésben van a magyar középbirtokos osztály pusztulásával. Németországnak azon a vidékein, ahol Napoleon politikai célzatból a reálosztást meghonosította, a birtok elporlásának, a birtokosok elproletárizálódásának, az árveréseknek ugyanazon jelenségeit találjuk, mint nálunk. Ahol ellenben a törzsöröklés jogszokása konzerválta a parasztbirtokot, azt a család nem adás-vételi tárgynak, hanem épúgy járadékforrásnak tekinti, mint a főúri család a hitbizományt. Ebből neveltetik a gyermekeket, tartják el az aggokat és rokantakat és a mi fogalmunk szerint föld nélkül maradt

testvérek is a német intelligenciának, vagy kézműves-osztálynak értékes tagjaivá lesznek, másrészük pedig emberanyagot ad a legegészségesebb földbirtokreformhoz, a telepítéshez s így a középosztály kialakulásának minden termelési ágban fontos tényezője.

IV. HITELPOLITIKA

A MEZŐGAZDASÁGI HITELFORMÁK

Amint a mezőgazdaság ellátási feladatkörét kisebb vagy nagyobb mértékben piac számára termeléssé fejleszti, azonnal jelentkezik a mezőgazdaság hitelszükséglete. Nálunk a két momentum nagyban és egészben összeesett a középkori agráralkotmány megszűntével, amely a telekkönyv hiánya és ősiség miatt csak a zálogbaadást, vagy a személyi hitelrendszert ismerte. A jobbágyság munkarendszerének megszűnése szükségessé tette a készpénz-bért és a termésfölösleg értékesítését. Mindkettő tőkét igényelt. Éppen ezért a múlt század 50-es éveiben már fokozott mértékben jelentkezett a magyar föld hitel-szükséglete. Kielégítést persze az Osztrák Nemzeti Bankon és egy-két hazai intézeten kívül főleg alkalmi hitelezők, terménykereskedők, haszonbérlők, városi kapitálisták, nem kis mértékben uzsorások révén nyert és így mindig hangosabb lett a kívánság, különösen a telekkönyvi intézmény meghonosítása (1855) után, a földhitel intézményes szervezése iránt. 1862-ben a Magyar Földhitelintézet, 1879-ben a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete alakult a szoros értelemben vett földhitel ellátására.

A földhitelt racionálisan csak földvásárlásra, örökösársak kielégítésére, vagy hosszabb időtartamú meliorációkra (ármentesítés, erdősítés, szőlőtelepítés stb.) lehetne igénybevenni. Minthogy azonban nálunk ekkor még s mondhatnánk később sem volt a gazda személyi és üzemi hitele intézményesen rendezve, a mező-

gazdaságból eredő üzemi és minden rövidlejáratú kölcsönigénye, továbbá a gazdának személyi hitel-igényei (gyermekneveltetés, élelmezés stb.) mind a föld-hitel útján nyertek kielégítést. Az ingatlanhitel kényelmes hitel, mert telekkönyvi kivonat, kataszteri birtokív bemutatása, esetleg birtokbecslés alapján, nagyobb centrumokban működő, személyi momentumokkal nem törődő pénzügyi intézet is a birtok 40—50%-a erejéig gyors hitelt ad a gazdának, ha elegendő tőkeerővel rendelkezik, vagy záloglevél révén külföldi tőkét is igénybe vehet. A személyi hitel többnyire rövid lejáratú, váltóval fedezett, drága kamatozású és magasabb kezelési költségeket igénylő kölcsön. Ezzel szemben a jelzálogos kölcsön normális időben kötelezvényen alapul, 30—60 évig törlesztendő és kamatlába sokkal alacsonyabb, mert nagyobb biztonságánál, dologi fedezeténél fogva tőkében gazdagabb országok hitelét is igénybe veheti.

A záloglevél épúgy, mint a váltókölcsön a bizalmon alapul. De amíg a váltónál ez a bizalom a két szerződő félnek és a jótállónak személyi körülményéből folyik, addig a záloglevél törlesztési szolgálataért nemcsak az adós birtoka áll jól, amit egyébként a váltóval biztosított egyszerű jelzálogkölcsönnél is tapasztalunk, hanem a záloglevél-kibocsájtó pénzügyi intézet összes vagyona, törvény által megkívánt külön biztosítéki alapja és ezenkívül az intézet összes adósainak minden lekötött birtoka is, mert hiszen a záloglevél kerekösszegű adóslevél, mely csak a hitelező pénzügyi intézet fizetési ígéretét tartalmazza, de felvilágosítást nem ad arra nézve, hogy kinek kötelezvénye alapján állíttatott ki. Amíg tehát a belföldi záloglevél-piacon csak a kibocsájtó pénzügyi intézet bonitását, értékbecslési módszerét, továbbá a törlesztési időre és a kamatra vonatkozó rendelkezéseket bírálják, külföldön még ennél is enyhébb elbírálás alapján lel piacot a záloglevél, mert a vásárló csupán az illető ország pénzügyi és gazdasági helyzetét, a kamatot és a törleszt-

tési időt bírálja, a kibocsájtó pénzüintézet bonitása a legtöbb esetben csak szakemberek kritikájának tárgya. A záloglevél-kibocsájtás ugyanis a legtöbb országban egyforma elvek alapján történik, főleg a becslés és a hitelezési határ dönt a forgalmiképesség tekintetében. Minél magasabb a kamatláb, szigorúbb a becslés és alacsonyabb a hitelezési határ, annál nagyobb a záloglevél forgalmiképessége. Békében a magyar föld ingatlanhitelét a bel-földi záloglevél-kibocsájtó intézetek nagyban és egészben képesek voltak ellátni. A veszedelem, amely e tekintetben a magyar gazdát fenyegette és elég nagymérvű eladósodáshoz vezetett, az volt, hogy az olcsó és méltányos földhitel sokakat erejükön felüli földvásárlásra csábított, viszont a személyi hitel fejletlensége folytán olyan hiteligényeket is az ingatlanhitel formájába öltöztetett, amelyeket racionálisan csak rövidlejáratú hitellel lett volna szabad kielégíteni.

A mezőgazdaságban ugyanis nem mindegy, hogy milyen célból, milyen természetű kölcsönt vesz igénybe a termelő. A legelső szabály az, hogy improduktív célra kölcsönt felvenni, a mezőgazdasági üzem alacsony átlagjövedelme miatt, amely normális konjunktúrák mellett sem nagyobb a befektetett tőke 4—5%-nál, nem szabad. A közfelfogás a hitel elbírálásánál irányelvnek veszi, hogy produktív az a gazdhitel, amely földszerzésre, mezőgazdasági beruházásra fordíttatik, ezzel szemben improduktív a személyi szükségletnek hitel útján való kielégítése. Természetes, hogy ez általános felfogás alól nagyon sok kivétel van. Ha egy 10 holdas kisgazda hitelre vásárol 30 hold földet, ezen, egyébként dícséretes vállalkozása könnyen elviheti meglévő 10 hold földjét is, különösen hanyatló föld-és terményárak mellett, ahogyan ez ma hazánkban megfigyelhető. Az állattenyésztés fejlesztésére felvett kölcsön is improduktívvá lehet, ha a mezőgazdasági üzem teherbíróképességét meghaladja. A középbirtokososztály ré-

gebben a lótenyésztés céljaira sok kölcsönpénzt fordított és a produktívnak ítélt kölcsön épűgy improduktív lett, mint a legutóbbi idők motorekehitele, amely sok 100 holdon aluli kisgazdát tett, az állami segítség dacára is, tönkre. Viszont a természeti kár által sujtott kisgazda, ha munkaerejének fenntartása céljából fogyasztási kölcsönt vesz fel, ezzel legbecsesebb termelési tényezőjét, munkaerejét tartja karban, tehát ezt senki improduktív hitelnek nem mondhatja. A gazdák eladósodásának elbírálásánál a tudományos kutatás újabb módosító tényezőre talált. Megállapítást nyert, hogy az eredetileg produktív hitel is improduktívvá lesz, ha azon idő alatt vissza nem fizetik, amely idő alatt a belőle vásárolt jószág elhasználtatik, vagy ha a gazda gyorsabb tempóban kénytelen azt visszafizetni, mint amennyi idő alatt a gazdasági üzem a kölcsön összegének megfelelő értéket produkálni képes. Köznnyelven, ha váltóval fedezett, sőt 5—10 éves kötelezvény alapján élvezett hiteltől veszek földet, tekintettel arra, hogy a mezőgazdaság jövedelmezősége alacsony, óriási kockázatot vállalok a földkölcsön visszafizetését illetőleg: egykét rossz esztendő s a fizetéseképtelenség esete bekövetkezik. 30—60 éves amortizációs kölcsönnél a közepes gazda, átlagos birtokkezelés mellett adósságát törlesztteni tudja, viszont ha egy 30 éves földkölcsönből vásárolok, mondjuk, egy pár ígás állatot, amelynek, legnagyobb kímélet mellett is, használati időtartama maximum 10 esztendő, a kölcsönt még $\frac{1}{3}$ -ad részben sem törlesztetem, amikor már újabb vásárlás szükségessége lép fel. Egész országot átfogó eladósodásnak legtöbb esetben ez az igazi kútforrása. Az 1905. évi földtehermentesítési akciónál az első helyen bekebelezett földhitel mögött sokszor 8—10 tételben jelentkezett előbb az üzemi, később a fogyasztási hitel, amely a gazdát végeredményben birtokától fosztotta meg.

Természetesen a baj elméleti orvosszerét könnyebb

meglelni, mint azt gyakorlatilag alkalmazni. A kamat-
 uzsora törvényileg tiltott, viszont az állam a mai nehéz
 pénzviszonyok mellett a 8%-os kamatláb kétszeresét is
 tűrni kénytelen, mert a legrosszabb hitel még mindig
 jobb a gazdára nézve, mint a semmi hitel. Ebből a szem-
 pontból kell tehát elbírálnunk a magyar mezőgazdasági
 hitel rendezésére, illetve a földtehermentesítésre vonat-
 kozó azon javaslatot is, amely a *telekkönyvek lezárását*,
 vagy az *eladósodási határ* beiktatását, mint a bajok or-
 vosszerét ajánlja. A mezőgazdasági hitel az általános
 tőkeviszonyokkal, kül- és belföldi tőkebőséggel vagy
 szükséggel, továbbá a mezőgazdasági termelés rentabili-
 tásával szoros összefüggésben van. Hasztalan magyará-
 zom kis- és nagygazdának, hogy a váltó háromhónapos
 lejáratát az ő egy-kétéves termelési periódusával ellen-
 tétes s a váltó szigora az ő kényelmesebb jogi felfogá-
 sával össze nem egyeztethető. Ha a gazda más úton
 nem tud pénzhez jutni, még a birtok egyrészének zálogba-
 adásától, kényszerbérbeadásától sem idegenkedik. Tőke-
 szükség esetén a pénzintézeteket sem bírjuk arra kény-
 szeríteni, hogy hosszabb lejáratú gazdakölcsönökkel
 likviditásukat veszélyeztessék annál kevésbé, mert az
 iparnak és kereskedelemnek meglévő áruira adott három-
 hónapos váltókölcsön nem prolongáció, de az érték visz-
 szafizetése útján évente többször megforgatható, tehát
 ugyanakkora hitelkeret mellett többszörös hasznot je-
 lent. Viszont az is igaz, hogy egyetlen állam sem néz-
 heti tétlenül gazdáinak az ingótőkével vívott küzdelmét,
 s miután a gazdák az önsegítség elvét bizonyos állami
 kedvezményezés nélkül sikerrel érvényesíteni nem tud-
 ják, a legtöbb állam nem elégszik meg a kamatláb, zá-
 loglevélkibocsátás, a gazda váltóképességének törvényes
 szabályozásával, hanem maga is tevékenyen közreműkö-
 dik a mezőgazdaság hármasszükségletének, az in-
 gatlan, az üzemi és személyi hitelnek megfelelő szerve-
 zése érdekében.

Különösen a háborúk és a gazdasági forradalmak idején nagyjelentőségű ez a beavatkozás. Nagy Frigyes Bühring bankár tanácsára a hétéves háború károsultjainak felsegélyezésére alapította a porosz Landschaftokat, a nagyobb gazdák szolidáris felelőségén alapuló tartományi földhitelintézeteket. Leszámítva a tisztán társadalmi úton létrejött Magyar Földhitelintézetet, a magyar állam nemcsak az altruista, de a nyereszkedés alapján álló, záloglevél-kibocsájtó intézeteknek is kisebb vagy nagyobb támogatást nyújtott s ezzel magának befolyást biztosított a magyar földhitelre. Az üzemi és személyi hitelt a fönti elmélet alapján, külön szervezet útján célszerű rendezni, nehogy a gazda kényszerűségből vagy kényelemszeretetből ezen hiteligényeket is zálogleveles-kölcsönökkel elégítse ki. E célt szolgálják a hitelszövetkezetek minden országban. Ezek tulajdonképpen földhitellel csak kivételes esetben foglalkoznak, nagyon kis gazdák apróbb földvásárlásánál, amely pár év alatt rendezhető, továbbá földtehermentesítésnél, mint az értékhatáron túlterjedő apró kölcsönök egységesítése céljából az alapkölcsönt nyújtó földhitelintézet segítő társai, vagy végül a mezőgazdasági hitel mély pontján, amikor az általános hitelszükséglet nincs arányban az ország rendelkezésére álló tőkéivel és a hitelszövetkezetek sem képesek más úton pénzhez jutni, mint záloglevél-kibocsájtás útján. Hogy ez a gazdára milyen veszedelmet rejt magában, nem is szólva arról, hogy a hitelszövetkezet céljával ellentétes és könnyen a likviditás rovására megy, arról a fönti fejtegetések után fölösleges többet szólni.

A FÖLDTEHERMENTESÍTÉS

A háború és az azt követő devalváció korszakában a magyar mezőgazdaság súlyos tehertől szabadult, de az ár, amit ezért nem az egyes, de az egész magyar mezőgazdaság fizetett, nem állott arányban a nyereség-

gel. A mezőgazdasági hitel alapja, a bizalom, rendült meg úgy a belföldi, mint a külföldi záloglevél-vásárlók-nál és sajnos, ezt nemcsak a mai napig, de előreláthatólag ennek a generációnak az életében is nagyon nehéz lesz visszaállítani. Különösen a középosztály, amely békében saját öregkorának nyugalmaival és gyermekeinek jövőjével is törődött, fektette megtakarított, nem ritkán ingatlaneladásból származó vagyonát záloglevelekbe. Ahogy ezek az értékek a devalváció kohójában elolvadtak, olyan mértékben redukálódott a záloglevél belföldi elhelyezésének lehetősége. Külföldön sem kedvezőbb a helyzet. Németország és Franciaország, békében zálogleveleink legbiztosabb piacai, újabb kibocsátásaink számára jelentékenyebb mértékben hozzáférhetetlenek. Zálogleveleinket, leszámítva a kisebb arányú és szintén drága hollandi és svájci elhelyezést, Angliában és Amerikában vagyunk kénytelenek értékesíteni, ahol békében ezt a hitelpapír-típust nem ismerték és emiatt kénytelenek vagyunk pengőkölcsön helyett a sokkal bizonytalanabb dollár- és fontkölcsön típusával számolni és az ottani közvetítő bankárok províziói is nagymértékben megdrágítják a jövedelmezőségében lecsökkent magyar mezőgazdaság kölcsöneit. Egyébként más európai agrárországok is hasonló sorsban szenvednek, amit bizonyítanak a sorozatos agrár-konferenciák hitelügyi tárgyalásai.

Éppen ezért javasoltuk a Szent Imre-évvvel kapcsolatos nemzetközi gazdasági konferencián a különböző országok jelzálogleveleinek nemzetközi garantálását. Ha t. i. minden állam vezető pénzügyi vezetői megállapodásra jutnának, hogy bizonyos összeg erejéig, amely az illető ország agrár-jellegével, mezőgazdasági földterületének értékével, üzemének intenzitásával arányban van, a kibocsájtandó zálogleveleket nemzetközileg garantálnák, akkor egészen bizonyos, hogy az ily módon fundált zálogleveleknek úgy a bel-, mint a külföldön

biztosított piaca volna. Mert az elképzelhető, hogy egy újabb nemzetközi konfliktus a garantálók valamely csoportját pénzügyrendszerében megtámadja, de hogy a világ összes államainak aranyvalutás pénzügyrendszere megindogjon, elképzelhetetlen. Egészen bizonyos, hogy azok a tőkék, amelyek ma hazánkban külföldi valuták vásárlására fordítatnak, vagy egyenesen a külföld bankjaiban 1%-kal kamatozván, mint 8%-os hitel térnek vissza hazánkba, ezenkívül az alapítványok, gyámpénztári stb. letétek szívesen vásárolnák a hazai kibocsátású, de nemzetközileg garantált zálogleveleket. Az is bizonyos, hogy ilyen garancia mellett a külföld is szívesen vásárolna és ha a nemzetközi pénzügyi piac egységesíteni óhajtaná is azok kamatlábát, az értékebecslés %ának kisebb vagy nagyobb honorálásában a megfelelő rekompenzációs alapot könnyen meglelnék.

A mezőgazdaság üzemi és személyi hitelének rendezésére vonatkozólag még ilyen irányvonalunk sincs, mert e hitelszolgálatot majdnem egyedül ellátó belföldi tőkét a gyorstempójú iparosodás a mezőgazdaságtól elvonja s a mezőgazdasági hitel nehézsége és a likviditást befolyásoló, főntebb jelzett okok is mind hatályosak. Az állam legfeljebb a vele üzleti összeköttetésben lévő, vagy általa segélyezett hitelintézetek útján tudna könnyebbiséget teremteni imperatív beavatkozással, továbbá adó- és illeték-politikával, amelynek kedvezményeit altruista és nem altruista intézetekre nézve egyformává kellene tenni, ha azok a mezőgazdaság személyi és üzemi hitelszükségletét bizonyos kamatlábon alul és az előírt feltételek mellett látják el. Célszerű lenne különösen hitelszövetkezeti rendszerünknek oly módon való átalakítása is, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet ne foglalkozzék az egyes helyi szövetkezetek ügyes-bajos dolgaival, hanem mint pénz- és hitelközpont szerezzék meg belföldön vagy külföldi pénzügyi piacokon a körzeti hitelszövetkezetekben központosított helyi szövetke-

zetek, továbbá más nagy szövetkezeti központok számára a szükséges hitelt. Viszont az állam a Pénzintézeti Központ útján biztosítsa az alimentációt a mezőgazdaság személnyi és üzemi hitelével foglalkozó és méltányos üzletelveket gyakorló vidéki pénzintézetek számára is.

A magyar földbirtok legújabb eladósodása (1.540 millió pengő bekebelezett teher 1929 végén) nem volna olyan súlyos természetű, ha a földérték és a mezőgazdasági termények ára kataszrofálisan le nem romlott volna és ugyanakkor az ingatlan és az egyéb mezőgazdasági hitel kamatlába nem emelkedett volna. Sajnos, ez a veszedelmes új agrárrolló ma már céltudatos földtehermentesítés nélkül (tulajdonképpen efelé tendál az ötös bizottság is) élében alig lesz eltompítható. Véleményünk szerint ennél az akciónál az állam csak az 1905. évi földtehermentesítési akció céljának elérésére törekedhetik, vagyis arra, hogy a meglévő jelzálogos terheket egytételűvé alakítsa át és a kamatszolgáltatást mérsékelje. Ahelyett, hogy az állam kevés embernek ad tőkesegélyt, a 8%-on túlmenő kamatot kell részben vagy egészben a jelentkező szükséglet és a rendelkezésre álló tőke arányában minden eladósodott gazdánál egyforma mértékben redukálni. Természetesen bizonyos kölcsönhatárnál meg kell állania e segítségnek, mert akkor néhány nagybirtokos az egész akció sikerét kockáztatná. Legcélszerűbb tehát birtok-kategóriánként kontingentálni a rendelkezésre álló segítséget és ezen belül arányosan osztani.

Ennél a szerves hitelrendezési akciónál segítségül kell hívni az eladósodott birtokok egyrészének olyan tehermentesítését is, hogy egy, e célból alkotott pénzintézet vagy azok szövetsége családi üzemekre bontva, parcellázza szét az adósság fejében átadott nagyobb birtokrészeket: ugyancsak igénybe kell venni a zöldhitel, a raktárhitel segítségét, sőt gyárosok kielégítése céljából az ingó-jelzáloghitel intézményét is meg kell terem-

teni. Ügyelni kell azonban az államnak arra, hogy ez a földtehermentési akció egyszersmindenkorra pontot tegyen a gazdák azon törekvéseire, sőt próbálkozására is, hogy adósságaik kifizetésénél az állam támogatását igénybevegyék. A különleges-célú állami segélyakciók költségvetési tételeiből, azok egyidejű megszüntetése mellett, akár a már most működő mezőgazdasági hitelközpontok, akár ezek szövetségének megfelelő dotálásával, a mezőgazdaság üzemi és személyi hitele számára olyan hátvédet kell teremteni, amely szövetkezeteknek és részvénytársasági pénzügyintézeteknek lehetővé, de ha az állami támogatást igénybevétték, kötelességévé is teszi a mezőgazdasági hiteligények kiszolgálását, mindig a szigorú üzletszerűség, a protekciótól mentes ellenőrzés és a hitelkérelmek egyforma elbírálása alapján. Természetes, hogy ennél az akciónál a sokkal kevesebb tőkét igénylő járadék elvét, továbbá a biztosítóintézetek tőke-tartalékának felhasználását lehetővé tevő életbiztosításos földkölcstönt alkalmazni kell, de az is magától értetődik, hogy a külföldnek a zálogjog reformjára vonatkozó és az árverés helyett a kényszerkezelést meghonosító intézkedései szintén mérlegelés tárgyává teendők éppenúgy, mint minden más könnyítés, amelyet a cél érdekében külföldön megpróbáltak.

V. TERMELESI POLITIKA

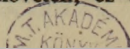
Eddig még a szolidaritás gazdasági rendszere alapján vizsgálódó agrárpolitikus sem tudott szabadulni az individuális gazdasági éra agrárpolitikai felfogásának büvköréből, amely a mezőgazdaság helyzetének javítását az egyéni gazdálkodás intenzitásának fokozásában kereste. E felfogás radikálisabb követői lehangosabbak voltak a külföld termelési eredményeinek felsorolásában és amikor egyrésről a haladó gazda földjáradékának a magántulajdon szocializálása, vagy legalább is az

egyetlen adó, vagy értékelkedési adó alakjában való elkobzását hirdették, másrésről az ingótöke érvényesülésének utolsó akadályát, a föld megkötöttségét teljesen megszüntetni, a szabadforgalmat biztosítani s a gazda rossz sorsát az egyéni tudatlansággal, élheteretlenséggel magyarázni törekedtek. Ezzel az érveléssel szemben a szociális agrárpolitika mást felsorakoztatni nem tudott, mint a helyi adottságokat, a klímát, a talajkülönbségeket és a történelmi fejlődést. Utalt arra, hogy ezektől a legintenzívebben termelő gazda sem képes magát függetleníteni, tehát meddő az az okoskodás, amely a csapadékdús és az angol fogyasztó-piac szomszédságában intenzívebb állattenyésztésre berendezett Dánia birtokrendszeréből, terméseredményeiből kíván a száraz klímájú és a fogyasztópiacoktól távolabb eső Magyarország mezőgazdaságára kötelező törvényeket előírni. Utalt arra, hogy a történelmileg kifejlődött vetésforgót a nagy gyarmatterületek fölött rendelkező és így, hogy úgy mondjam, mezőgazdaságot luxusból űző Hollandia példájára nem lehet egyoldalúan kerti gazdasággá átalakítani. Viszont az agrárlakosság általános és szakműveltségének hiányait mentegetve, ezek számára igyekezett a jobb üzemterv, mélyebb szántás, nemesebb vetőmag, tenyészállatkiválasztás, a mezei kártevők elleni védekezés stb., stb. útján az állami beavatkozás igénybevételével mentséget és a jövőre nézve célkitűző vigasztalást keresni.

Hogy agrárpolitikai szempontból ennek a vizsgálódási területnek átkutatása mindmáig hiányos volt, annak oka elsősorban abban keresendő, hogy az agrárpolitika művelői, ha mellékesen foglalkoztak is, mint gyakorlati gazdák, mezőgazdasági termeléssel, ennek üzemtani problémáiban előképzettségük hiánya miatt elmélyedni nem tudtak. Az egyetlen nemzetközi vonatkozásban is elismert agrárpolitikus, Von der Goltz báró, aki a mezőgazdasági üzemtan tanára is volt, a klasszikus

közgazdaságtan két alapvető törvényét, a földjáradéktan és a csökkenő földhozadék törvényét fenntartás nélkül tette magáévá s egyébként is munkálkodásának java-része oly időre esik, amikor az individuális gazdasági iskola gyakorlati tanai nagyobb nehézség nélkül érvényesültek a mezőgazdaság intenzív fejlesztésének lehetőségeiben. A szociális agrárpolitika a kisgazda zárt családi gazdasági üzemét vizsgálván, próbált e felfogással szemben sarkat vetni, de tovább nem jutott, mint a föld és a mezőgazdasági termények használati értékének a forgalmi értéktől különváló megállapításáig és a családi üzemek összefoglalásának szövetkezeti elgondolásáig.

A berlini egyetem világhírű tanára, *Aereboe*, aki éppannyira gyakorlati közgazda, mint a mezőgazdasági üzemtan tudományos művelője, pár év előtt megjelent Agrárpolitikájában igyekszik az individuális gazdasági iskola két agrártörvényének általunk már előzőleg (I. Mezőgazdasági szociálpolitika) messzemenően kritizált helytállóságát átértékelni, s miután ő a termelési politikának nemcsak az értékesítéssel, de a népesedéssel való összefüggését olyan szerves felfogással magyarázta, hogy ez már a nemzetcsalád közös földtökéjének valóságos földgazdaságtanává emelkedik, ebben a fejezetben az ő kutatásait adjuk, mint a magyar közönség előtt kevésbé ismertet, amelynek bírálata könnyű lesz egyrészt az olvasó eddigi ismeretei, másrészt saját kritikánk alapján. Szerinte a ritkán lakott, österületnek magángazdasági értéke és ára nincs, ez csak akkor válik termelési eszközzé, ha az erdőt kiirtják, a legelőt feltörik és kultúrterületté teszik. Ennek a telephelynek értéket a beléfectetett telkesítő munka ad, aminek egyenértékét követeli a telepes annak későbbi vevőjétől. Miután pusztá területen nincs járadék, ha valaki ennek az új telephelynek tiszta termőértékét követeli a maga számára, nem földjáradékot, hanem a kultúrrátétel munkájának az ellenértékét és kamatát követeli, ez tehát inkább nevezhető

telkesítési, mint földjáradéknak. Amint gazdaságtörténetileg kifejlődik a munkamegosztás az ipari és mezőgazdasági munka között, hasonló talajon, hasonló üzemenagyság és hasonló megművelés mellett is nagyobb lesz azon földműves tiszta jövedelme, aki a piachoz közelebb gazdálkodik s ekkor az ő telkének ára két különböző elemből alakul, a kultúrrátétel költségeiből és a különbözőzeti járadékból, amely egyrészt a piactól való távolság, másrészt a talajminőség következtében a különböző mezőgazdasági telkek között előáll, miután a haladó kultúrával arányban növekvő távolságú kör mezőgazdasága képes a fogyasztócentrumot élelmezni. Ricardo földjáradéktana tehát oda módosítandó, hogy a társadalmi munkamegosztás rádiusának végső pontján gazdaságilag hasznosított telek csak a kultúrrátétel járadékát élvezi, de soha nem a különbözőzeti járadékot. Valamely mezőgazdasági terület árát elsősorban az határozza meg, hogy az a fogyasztópiactól milyen távol van és csak másodsorban, hogy ugyanazon szállítási költségek mellett milyen talajminőségű. Ha a szállítási költségek a technikai vívmányok következtében csökkennek s így messzebbfekvő területek kapcsolódnak be valamely fogyasztócentrum munkamegosztási körzetébe, úgy az előbb élvezett helyzeti előnyök máról hoinapra megszűnhetnek és a hanyatló konjunktúra a gazdasági telkek különbözőzeti árát kiegyenlíti. Viszont éppen ez a találmány s a szállítási költségek kapcsolatos csökkenése előbb értéktelen területeken rapidan emelkedő földárakat idézhet elő. Az amerikai verseny e tan helyességét bizonyítja.

A közgazdasági munkamegosztás tehát nemcsak a régi kultúrterületeket termékenyíti meg és silányabb területeket von megművelés alá, hanem meliorációk által új kultúrterületeket nyer, az ezáltal teremtetett tőkék elhelyezésére. Csak az ország mezőgazdasági területének ez a nagy nemzeti meliorációs folyamata teszi lehetővé, hogy az egyes mezőgazda saját földjén a kultúrreformokat

végrehajthassa. Természetes, hogy az egyes meliorációs munkája ismét visszahat a nemzet nagy meliorációs feladatára. A termékeny területnek közgazdasági szaporítása megakasztja azt, hogy a városok növekvő népessége túl magas terményárakkal legyen kénytelen küzdeni és gondoskodik arról, hogy a mezőgazdaság által igényelt termelési eszközök még ugyanazon piaci ár mellett is a falvakban olcsóbban legyenek vásárolhatók. Természetes, hogy minden országban a jövedelmező befektetés legvégső határát a csökkenő földhozadék törvénye vonja meg és az egyes gazda prosperálását is az határozza meg, hogy ő a befektetés és intenzitás költségeinek azt a határvonalát eltalálja, amely mellett a legmagasabb járadékot képes elérni. Kevésbé jó terület kultúrrátétele, az ezen végzett talajjavítások, az üzem intenzitásának emelése, minden egyes gazdánál kombinálható a közgazdasági rentabilitással.

Az ország mezőgazdasági területének hozadékát két emeltyű mozgatja, a népesség szaporodása és az új találmányok. A népesedés következtében emelkedik az agrártermékek ára. Ugyancsak ez ösztökéli a feltalálókat, hogy a munkaerő számára új foglalkozást és a fogyasztónak újabb élelmiszymennyiséget teremtsenek. Ez a munkamegosztás a mezőgazdaság termelési eszközeinek javításához és olcsóbbodásához visz, ami ismét az agrártermények olcsóbb árában nyer kifejezést. Ez a nagy közgazdasági munkafolyamat atyja minden értéknek, így a föld értékének is. A földtulajdonos örököse mindannak, ami évszázadok folyamán birtokának kultúrrátétele körül történt. Éppen ezért a földjáradék sem más, mint az egész nemzet által generációkon keresztül megteremtett munkajáradék. A munkaeszközöknek a munkamegosztás alapján való előállítás (ipari fejlődés) végezetül annyira lecsökkenti, a földhöz viszonyítva, minden más munkaeszköz árát, hogy úgy előbbinek, mint utóbbinak értéke a munkaeszköz alkalmazásának lehetősége ará-

nyában emelkedik. Innen van azután, hogy minél alacsonyabb a kamatláb, annál magasabb a föld és épületek ára; dacára annak, hogy mindkettőnek használati értéke ugyanaz marad, mert a föld áránál az értékbecslés alapja nem a használhatóság, hanem az, hogy annak megszerzése milyen áldozattal lehetséges, illetőleg a kényszer, amit az eladás és vétel szükségessége eladóra és vevőre gyakorol. (Aereboe ezen felfogása természetesen csak a kapitálista gazdasági rendben helytálló.) A várható hozadék legfeljebb a kereslet emelkedése révén hat az árakra. Természetesen, hogy ebben már benne van a talaj különböző minőségéhez fűződő értékbecslés is, mert a mezőgazdaság termelési iránya, a mezőgazdasági termények ára és a termelési eszközök beszerzési költsége aszerint változik, hogy a legelő, a rét, a szántóföld, vagy a kerti föld szolgáltat-e nagyobb hozadékot, amit ismét komplikál a munkáskéz-szükséglet, illetőleg az ennek megfelelő költség. Ipari fejlődés mellett a kerti, sőt a szántás-vetéssel hasznosított föld is magasabb árú, mint az erdő vagy legelő. Sokszor azonban az erdőtermékek, de fejlett állattenyésztés mellett a legelő is nagyobb jövedelmezőseget ad, mint a szántóföld vagy a kert, különösen ha a kerti föld megművelésének költségei túlnagyok. Természetesen elsősorban maga a talaj határozza meg, hogy kerti művelésre vagy szántás-vetésre alkalmas. Viszont az egész nemzet tőkeereje s ezen nagy egységen belül az egyes tőkeereje határozza meg, hogy ugyanazon kvalitású talaj milyen művelési mód szerint hasznosíttassék. Függ ez azonkívül a mezőgazdasági technika fejlődésétől is, például a középkori faekék csak a könnyű, homokos talaj megművelését tették lehetővé és a német lovagrend vasekái époly mértékben biztosították az általuk létesített telepek terjeszkedését, mint páncéljaik és pallósaik. Végül a föld ára nem kis mértékben függ az ember által minden korban ismert kultúrnövényektől. Amíg a burgonyát és a csillagfürtöt nem

ismerték, legtöbb homoktalaj juhlegelő volt. A meliorációk és a racionális trágyázás hozzájárulnak a kultúrterületek kiterjesztéséhez és a közlekedés kiépítésével kapcsolatban a földárak stabilizálásához. Különösen a legelő és erdő kénytelen teret engedni a szántás-vetésnek és a kerti művelésnek. Utóbbinak terjedését nagyban elősegíti, hogy a legrosszabb talajon is ily irányú melioráció költségeit megbírja a kertészkedés nagyobb jövedelme.

A nemzet földjének ez a nagy meliorációs átalakulása a történelem folyamán nagyrészt észrevétlenül megy végbe. Akárhova fordulunk, látjuk, hogy az anyaföld egy nagy edény, amelyet az ember munkával és tőkével megtölt, hogy abból kultúrtalet teremtse. Mindenütt felismerjük, hogy a kultúrtalet megteremtésében a nemzetcsalád minden hivatási ága, minden egymásra következő nemzedéke tevékeny. A legutolsó adófizető is, aki csak közvetett adót fizet, részes ebben a munkában. A földjáradék tehát a szó legmesszebbmenő értelmében nem más, mint munkajáradék.

A szántóföld, rét, legelő, kert és erdő kiterjedésének kombinációja a különböző mezőgazdasági termények vetésterületével az, amit a mezőgazdaságban talajszervezési formának nevezünk. Ennek az értékesítés különböző ágaival való kombinációja adja az üzemi organizációt vagy üzemrendszert.

Aereboe a csökkenő hozadék törvényét a hasonminőségű földterület csökkenő munka- és tőkehozadékának nevezi. És ha a nemzet földjének erdő- és legelőgazdaságból szántóföldi és kerti gazdasággá leendő átalakulását vizsgálja is, annak túlságos jelentőséget nem tulajdonít. Felhívja azonban a figyelmet arra a környésre, hogy magában a szoros értelemben vett mezőgazdaságban is idővel a kevesebb befektetést és munkát igénylő kultúrnövényeket e tekintetben sokkal igényesebbek váltják fel. És e változásnál nem a csökkenő földhozadék

törvénye, hanem a rentabilitás, tehát a termelési eszközök és a mezőgazdasági produktumok árkülönbözete a döntő.

Kedvezőtlen gazdasági viszonyok között minden mezőgazdasági termék ára, főleg azonban a terjedelmes és könnyen romlandó terményeké, igen alacsony, ezzel szemben a munkabér és az inventárium drága, viszont a föld nagy mennyiségben és olcsó áron áll rendelkezésre. Ilyen viszonyok között a már évszázadok előtt háttérbe szorult legelőgazdaság rentábilis, amelynél a munka lényegtelen, különösen, ha az állatok átteleltetése az enyhe klíma miatt külön munkát nem kíván. Ahol ez utóbbi a kemény tél miatt problémátikus, ott kénytelenek a legelő egy részét rétté átalakítani. Amint az állati termékek ára emelkedik, a mesterséges legelők létesítésének szükségessége és a lucernatermelés következik. A népesség szaporodásával és a közlekedési eszközök fejlődésével növekszik a gabonaszükséglet, s akkor a legelő egyrészét ekével hasznosítják. Minél inkább emelkedik az agrártermények ára, annál több munkát fektetnek a nagyobb hozam kedvéért a szántóföld területébe s így lesz az egynyomású gazdálkodásból két-, majd háromnyomású gazdálkodás, ez ismét a norfolki négyessé, majd szabad gazdálkodássá válik, főleg a racionális trágyázás és növénybiológia alapelveinek feltárása révén. Ennél a változásnál nemcsak a terményárak, hanem az a körülmény is közrehatott, hogy különböző kultúrnövényeknek és az intenzív állattenyésztésnek kombinációja a gazda által foglalkoztatott munkásoknak és fogatoknak jobb kihasználását tette lehetővé és így a termelési költségeket relative csökkentette. Ré-, erdő- és kerti kultúra, továbbá különböző kultúrnövények alkalmazása kiegyenlíti a különböző munkákat, a különböző árakat s a különböző talaj- és klimatikus viszonyokat. Kedvező árviszonyok mellett különösen a kapásnövények biztosítják a szántóföld kiterjedését a réttel,

legelővel és erdővel szemben és illuzóriussá teszik a csökkenő földhozadék törvényét.

Valamely üzem intenzitását aszerint kell mérni, hogy mennyit termel és mennyi munkanap és mennyi felszerelés esik egy hektár területre. Ebben a tekintetben a kapásgazdaság számaránya a döntő. Az inventáriumnál az intenzitás fokát főleg az élő leltár határozza meg. Ebből következik, hogy a konjunktúraváltozással szemben nemcsak az intenzitás visszafejlesztése nyújthat védelmet, hanem ugyanoly mértékben a fejlettebb és intenzívebb mezőgazdasági üzemek alkalmazkodóképessége is. Természetesen nemcsak a növénytermesztést, hanem az állattenyésztést is figyelembe kell venni, különösen ott, ahol a finomabb fajta állatok és belőlük előállított termékek értékesítése biztosítva van és ahol az állati trágya a gazdaság fenntartásához nagy mértékben szükséges.

Az intenzitás emelése csak akkor racionális, ha a befektetés, akár a munkarendszert, akár a munkaeszközöket illeti, a nyers hozadék és a tiszta jövedelem emelésével kapcsolatos. Nem minden intenzíven kezelt birtok racionális; sok extenzíven kezelt gazdaság racionálisabb, mint a legmodernebbül felszerelt, *mert soha nem szabad intenzívebben gazdálkodni, mint amennyire ez a kitűzött gazdasági cél eléréséhez szükséges*. És különösen ami a nemzet földterületét illeti, elsősorban a legjobb talajokon kell az intenzívebb termelési módokkal kísérletezni, mert itt a rizikó sokkal kisebb. És mindig figyelembe kell venni a befektetett tőke kamatát és az értékesítési költségeket.

Ezeket a legnagyobb nemzetközi szaktekintély által formulázott igazságokat a magyar mezőgazdasági kultúrára alkalmazva, meg kell állapítanunk azt, hogy rossz konjunktúrák, tökehiány és fejletlen közlekedési viszonyok mellett minden törekvés vagy reménykedés, amely a magyar mezőgazdaság helyzetén a többtermelés jel-

szavával kíván segíteni, csak abban az esetben helytálló, ha ez nagyobb befektetés nélkül megvalósítható. Különös súlyt kell helyezni a fogyasztó-centrumok körül elhelyezkedő gazdaságok fejlesztésére, amelyeknél a mezőgazdasági termények áralakulásánál fontos szálítási költségek minimálisak. Óvakodni kell attól, hogy akár a kis, akár a nagy gazdaságokat egyoldalú termelésbe hajszoljuk bele, ha ez momentán nagy jövedelmet ígér is.

A termelési költségek terén nem a munkanapok megtakarítására kell igyekezni, mert hiszen szociális szempontból ez könnyen katasztrófához vezetne, hanem arra, hogy a nemzeti munkamegosztás olcsó termelési eszközöket és segédanyagokat juttasson a mezőgazdaság számára, hogy az Aereboe által jelzett kölcsönhatás érvényesülni tudjon. Amennyiben a kartellek ebben az irányban akadályt jelentenének, fenntartásuk csak erős korlátozás mellett lehetséges. Ugyanígy törekedni kell úgy az állam, mint a municipium takarékos gazdálkodására, hogy a gazdák közterhei csökkenthetők legyenek. Ez a takarékoság nem vonatkozhatik azonban az utak és szállítási eszközök szaporítására, mert Aereboe fönt vázolt teóriája mindennél meggyőzőbben igazolja a fogyasztási centrumok könnyű megközelíthetőségének erőteljes befolyását az intenzív mezőgazdasági termelésre.

Sokat lehetne még mondani az állam és a szövetségi önszolgálat mezőgazdasági kultúrát előmozdító hatásáról, ebben a tekintetben különösen a mezőgazdasági kamarák tevékenységére utalunk.

Azok a nagy termelési kérdések, amelyek a háború előtt, sőt egészen az inflációs gazdasági korszak befejeztéig elsősorban állottak, különösen a szikjavítás, a homok és lápos területek kultúrrátétele csak a mezőgazdasági termények jobb értékesítésével kapcsolatban oldhatók meg. A mezőgazdasági termelési politikának építő aktuális témája azonban a tanyakérdés rendezése,

mint volt a multban, hiszen az általános közlekedési reform a kulturális és közigazgatási reformokkal kapcsolatban a tanyai termelés intenzitását az állam és az egyes gazda speciális befektetései nélkül is jelentékenyen emelni hivatott.

Természetesen az államnak a többtermelést előmozdító kísérletügyi intézményei, amelyek főleg az eddig termelt gabonaféleségek minőségi javításával, a növényi betegségek elleni védekezéssel, az állattenyésztés faj-nemesítésével, a klimatikus talajviszonyok kutatásával stb., stb. foglalkoznak, nemcsak fenntartandók, de ki-építendőek. Ezeknek a működését azonban célszerű volna nemcsak a nagy-, de a kisbirtok számára is hasznossá tenni, aminek eszköze a Németországban nagyon jól bevált termelési körzetek megalkotása volna. Nemcsak a popularizálás, de a segítő oktatás és a kisgazdaságoknak a nemesített vetőmagot, fajállatot termelő nagyobb gazdaságokkal szoros kapcsolatbahozatala lenne a célja a termelési körzetek működésének.

VI. AZ ÉRTEKESÍTÉS

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG KÜLKERESKEDELMI HELYZETE

A háború előtt a mezőgazdasági termények értékesítésének kérdése nagyon egyszerű feladat volt. Majdnem 50 millió fogyasztó várta a magyar termelés eredményét, az értékesítés az Osztrák-Magyar Monarchia külkereskedelmi szerződéseiben a zárt vámterület védelmén fordult meg, a belső piacon pedig kizárólag az a kérdés dominált, hogy vajjon sikerül-e a termelő és fogyasztó közé tolaodott közvetítők számát és ezek nyereségét redukálni. Összes közgazdasági íróink, agráriusok és merkantilisták érveiket, kutatásaikat e két kérdés köré csoportosították. Azok, akik az ipari fejlődést a nemzeti vagyonosodás hatékonyabb eszközének tartották, mint a mezőgazdaságot, sejtelemmel sem bírván az osztrák

fogyasztópiac értékéről, továbbá a nagyobb tőkeerővel rendelkező Ausztria hitelének és készpénzének a magyar mezőgazdaság olcsóbb kölcsöneiben való elhelyezkedéséről, állandóan Magyarország gyarmati helyzetét emlegették az osztrák iparral szemben. Viszont a gazdák, ha közjogi aggályaik időnkint fel is lángoltak, nagyban és egészben meg voltak, de meg is lehettek ezzel az állapottal elégedve, amely részükre a gabona, az állat, a bor, a gyümölcs stb. biztos elhelyezését és éveken keresztül eléggé stabil árát garantálta. A háború előtti agrárirodalom védvamos irányú volt, az osztrák-magyar gazdasági területnek a magyar mezőgazdaság számára leendő biztosítását célozta, a kereskedelmi szerződések tárgyalásainál kisebb vagy nagyobb sikerrel védekezett a külföldi áruk beözönlése, sőt beszívargása ellen is. Természetes, hogy ennek a több évtizedes mentalitásnak hatása ma is él az agrár-publicisztikában, sőt a politikai kívánságok között is. Pedig a helyzet gyökeresen megváltozott. Az Osztrák-Magyar Monarchia védett fogyasztópiaca megsemmisült, az osztrák tőkék és az évszázados gazdasági fejlődés hitelereje ma a magyar mezőgazdaságot nem védi, sőt bizonyos mértékig vele szemben áll. A magyar mezőgazdaság tehát kénytelen a vámvédelem álláspontjáról a szabad kereskedelem álláspontjára áttérni. Mégis a mezőgazdasági termények értékesítési nehézségeinek orvoslásánál felvetett tervek nagyrésze a mult eszmeköréből szabadulni nem tud. Valaki nagyon szellemesen úgy határozta meg ezt a helyzetet, mint amikor egy folyómenti város kitűnően felszereli tűzoltóságát, de hirtelen árvíz törvén a házak közé, a tűzörség sem előzetes gyakorlataival, sem vízipuskáival nem tud mit kezdeni. Nem említve azt a tervet, hogy a gazdák kartellt alakítsanak a legfontosabb terményekre, különösen a búzára, borra és vágóállatra, ugyanilyen utópiának kell tekinteni Kelet-Európa, sőt Közép-Európa agrárországainak vámszövetségét az ame-

rikai és orosz behozatallal szemben. Ilyen megállapodás csak akkor hatályos, ha vagy az összes agrárországok, tehát konkurrensaink is résztvesznek ebben a nemzetközi kartellben és hozzájárulnak az ellátandó területek rajonirozásához; vagy ha a fogyasztó- és termelő-országok között az árucserére vonatkozó speciális megállapodások létesülnek és miután a békeszerződések a legtöbb kedvezmény elvét kötelezővé teszik, különleges szállítási, határforgalmi vagy egyéb kedvezményekkel igyekeznek hosszabb vagy rövidebb időre az összes árucikkek vagy bizonyos cikkek kicserélésére nézve kvázi zárt gazdasági területet teremteni. Még utóbbi esetben is fontos kérdés, hogy a megállapodó felek gazdasági hitelszükségleteiket azon országoktól, amelyekkel szemben védekezni kívánnak, függetlenül tudják-e rendezni vagy sem. Magának az európai gazdasági uniónak egyik alapfeltétele volna, a győzők mentalitásának átalakulásán kívül, az amerikai pénzpiactól való teljes függetlenség.

Magyarország ma kevésbé agrárország, mint a békében, hiszen a békekötés óta iparát jelentékenyen fejlesztette és a megszállott területekről kiüldözött értelmiség a mezőgazdaságból élők arányszámát lecsökkentette. Ennek dacára balgaság volna azt hinni, hogy az ország kereskedelmi és fizetési mérlege fokozottabb mértékben nem függ a termelés értékesítésétől, mint a múltban. Sajnos, a Trianon utáni gazdaságpolitika az átszervezés tempójában nem tudott lépést tartani az élettel. Amikor élelmiszerhiány gyötörte Európát és amikor különösen az Osztrák-Magyar Monarchia területéből alakult államok ipari nyersanyag- és élelmiszerkereskedelme a régi szervezet vis inertiaeje következtében Magyarországon keresett árucikket, mi a kiviteli engedélyek rendszerével nemhogy megerősítettük, de felbomolni segítettük ezt a szervezetet. Előreszámító politikával ez időben tökéket tartalékolhattunk volna és talán országunk mező-

gazdasági hanyatlását is megakasztottuk volna. Az infláció idejében rossz pénzből kellett volna a magyar ipart olyan arányokban kiépíteni, hogy munkásainknak új kereseti alkalmat és mezőgazdaságunknak belső piacot szolgáltasson a meggyarapodott ipari népesség, viszont ne legyünk kénytelenek külföldről venni tömegárut és mesterségesen ne rontsuk kereskedelmi és fizetési mérlegünket. Mindez a múlté és ma az élelmiszerbőség és meggyengült belső piac korszakában kell mezőgazdasági terményeink fölöslegének elhelyezéséről gondoskodnunk. Hogy ez közgazdasági életünkben milyen értéket reprezentál, erre vonatkozólag csak néhány adattal szolgálunk. Kiviteli fölöslegünk évente, az 1925—1929. évek átlagában, búzából 3.4, rozsból 1.4, lisztből 2.0, árpából 0.5, kukoricából 1.0 millió métermázsa; szarvasmarhából 85, sertésből 150 ezer darab, baromfiból 150 ezer métermázsa. Az összes mezőgazdasági kiviteli értéke, még a lecsökkent árak mellett is, kereken évi 770 millió pengő.

De egyelőre még az árkérdésről sincs szó, csak pusztán az elhelyezés kérdéséről. Sokan egyszerűen a külföldet emlegetik és annak élelmiszerszükségletéből messzemenő következtetéseket vonnak le. Ezzel szemben utalnom kell az előző fejezetben elmondottakra. Az értékesítés problémájának megoldása nem attól függ, bár sokat jelent ez is, hogy két-hárommillió pengő értékű libamáját, tollat, tojást Franciaországba vagy Angliába exportálni tudunk-e, a magyar mezőgazdaság sorsa a tömegtermékek értékesítési lehetőségén fordul meg. Ezeknek nagy terjedelméhez viszonyított csekélyebb tonnaértéke a szállítási költségeket fokozatosabb mértékben teszi az eladhatás tényezőjévé, mint általában gondolják. Az amerikai gabona konkurrenciáját is az olcsó szállítási költség, különösen a víziutak teszik hatályossá és félelmetessé. Kevesen tudják, hogy a vasúti szállítás költségeinek magassága miatt a Rajna mentén, a kelet-

poroszországi gabona nem bír az amerikaival konkurálni. Kevesen tudják azt is, hogy mit jelent számunkra a Rajna-Duna csatorna megépítése, amely az amerikai gabonát az osztrák piacon is versenytársunkká teheti, eltekintve a bajor és a svájci piacok ellátásának megfontásától.

Maga a minőségi termelés is csak azokon a piacokon biztosít sikert, ahol a kvalitásos cikkek magasabb árát megfizetni tudják, amire nézve intő tanulság, hogy az inflációs időben a világ legelső ipari államának, Angliának iparcikkait saját belső piacán háttérbe szorította a selejtesebb német áru.

A mezőgazdasági cikkek értékesítésénél tehát első-sorban azokat a külföldi államokat kell figyelembe venni, amelyek felé nagyobb arányú tömegterménykivitelünk van. Ezek az eddigi fejlődés sorrendje szerint Ausztria, Csehszlovákia, Németország, Olaszország és Svájc. Utóbbi három az első kettővel szemben csökkent jelentőséggel bír, bár az odairányuló mezőgazdasági kivitel fejleszthető és fejlesztendő. Külkereskedelmi politikánknek tehát arra kell törekednie, hogy elsősorban ez országok felé biztosítsuk mezőgazdasági terményeink elhelyezését, természetesen emellett újabb piacok felkutatása és meghódítása is fokozott gondoskodás tárgyát kell, hogy képezze. Külkereskedelmi érdekképviselőtünk állandó éber figyelemmel kell, hogy ezeket a lehetőségeket felderítse és a kormány igyekezzék mindent elkövetni biztosításuk érdekében. Áldozatok nélkül a célt elérni képesek nem vagyunk. Az áldozat és nyereség nagyságának mérlegelése a kormány feladata, mert az ellentétes gazdasági érdekek között neki kell összhangot teremtenie. Kétségtelen, hogy ma már mezőgazdaságunk csak bizonyos ipari érdekek feláldozásával tud piacot szerezni. Viszont az is kétségtelen, hogy Trianon után megindult iparosodásunkat feladni botorság lenne, mert hiszen a mezőgazdasági termények értékesítésénél a belső piac nem

lényegtelen s a mezőgazdaságban elhelyezkedni nem tudó munkások a magyar ipar mai méretei mellett is találnak valamelyes foglalkozást. Az érdeellentétek összeegyeztetésénél talán éppen ez utóbbi körülmény lehetne döntő, több ezer munkáskéznek kenyeret adó iparágakat feloldozni hiba lenne, viszont pár száz emberért a mezőgazdasági termények értékesítésének lehetőségét redukálni hasonlóképpen közigazdasági bűn volna.

A külföldi piacok mellett nagy szerepet játszik a belföldi piacok megszervezése is. Céltudatos szállítási s tarifapolitikával a külföldi fogyasztópiacokhoz közelebb eső területek terményfölöslegét oda kellene irányítani, viszont a Tiszántúli és a Tisza-Duna-közi termést a budapesti, salgótarjáni és miskolckörnyéki fogyasztócentrumokba. A belső piac megszervezése sokkal inkább hatalmában van a kormánynak, de ez is nehéz az érdekelt municípiumok, vállalatok és gazdaszervezetek közremunkálása nélkül. A gazdák individuális termelésébe parancsszóval nehéz a racionalizálás gondolatát belevinni. Viszont a mai hitelszükség és eladósodás módot nyújt legalább a közép- és nagyobb gazdasági üzemek termelésének olyan irányú megszabására, hogy ezek néhány termelési ágat, amely a kisgazdára életkérdés, náluk pedig legfeljebb a konjunktúra múló kihasználásának kérdése, továbbá a belföldi piacok ellátását a kisgazdák számára engedjék át. Természetesen arról gondoskodni kell, hogy ez a fogyasztóra se áruhiányt, se élelmiszerdrágaságot ne zúdítson.

ÉRTÉKESÍTÉSI POLITIKA

A mezőgazdasági termények értékesítés szempontjából három csoportra oszthatók. Az első csoportba tartoznak a tőzsdén jegyzett gabonafélék, a másik csoportba az élőállatok; a harmadikba a kisebb mezőgazdasági termények, amelyeknek csak helyi ára alakul ki. Sajnos, ebbe a csoportba számítandó ma a körülbelül évi 100 millió

értéket reprezentáló bor is. A gazdára nézve az értékesítés lehetősége mellett az ár is jelentékeny szerepet játszik, hiszen üzemének rentabilitását ez határozza meg. Ha tehát az államhatalom a külső és belső piacot biztosította, ez csak a nemzetcsalád mezőgazdasági termelvényeinek értékesítési lehetőségét jelenti, de azt realizálni csak megfelelő szervezet tudja. Miután ez a szervezet évtizedes szövetkezeti praxis híján ma a gazdától különvált, sőt azzal szemben álló egyéni vagy részvénytársasági vállalkozás, ha az állam által biztosított értékesítési lehetőséget kihasználni tudja is, még mindig vita tárgya a termelői locóár és a piaci-ár közötti különbség, amelynek mikénti elintézése sok elégedetlenségnek, sőt ellenségeskedésnek kútforrása.

Ebben a vitakérdésben nem árt az érdekeltség ellentétes vágyain és törekvésein fölülálló szempontokat vetni az igazság serpenyőjébe. A méltányos ár és nem a kitűnő ár az, amelyre közgazdasági szempontból törekedni kell. Sajnos, ez ellen vétenek mindazok, akik a közgazdasági munkamegosztást a kapitalizmus mai termelési rendjében megérteni nem tudják, viszont a régi szolidáris termelési rendnek tisztességes megélhetési elvét nemcsak az egyessel, de egész társadalmi osztállyal szemben sem hajlandók koncedálni. Komplikálja a kérdést a nemrég megszűnt hadi gazdálkodás mentalitásának beidegzettsége. Sokan azt hiszik, hogy még ma is van az államnak annyi gazdasági ereje, hogy egy, kivitelével külföldi piacokra utalt agrárországban a nemzetközi kereslet és kínálat szabályaitól eltérő árakat biztosíthat nem átmenetileg, de állandóan a mezőgazdaság számára. Ez a mentalitás arról ábrándozik, hogy tekintet nélkül az ország anyagi helyzetére, a világparitáson fölül tud árakat garantálni. Ehhez argumentumot olyan külföldi országok gabonapolitikájából vesz, amelyeknek termése a belső kenyérszükségletet ellátni nem képes és így gabonatermésük fokozása céljából magasabb terményárakat biztosítanak a hazai termelés számára, de ezeknek költségeit

a külföldről olcsón vásárolt gabona árának jelentéktelen pótlékolásából fedezik, azt áthárítván a fogyasztóra, vagy a közvetítői nyereségre. Tagadásba nem veszem azt, hogy az eléggé meggyengült fogyasztóképességünk néhány filléres megterhelést ma még el nem bírna, de itt nem fillérekről van szó, hanem súlyos pengőkről, amelyeknek terhe alatt a fogyasztóképesség rohamosan csökkenne és a lejtőn lefelé guruló kő hatását érvényesítené más mezőgazdasági cikkek eladásánál. A kenyér árának drágulása például a tej és hús fogyasztását károsan befolyásolja.

Addig, amíg arról van szó, hogy a túltengő közvetítés kikapcsolásával biztosítsunk, a fogyasztó megterhelése nélkül, jobb árakat a gazdáknak, ezek a bajok nem jelentkeznek. Viszont elképzelhetetlen a közvetítők teljes kikapcsolása is, mert a szövetkezeti értékesítés megfelelő szövetkezeti iskolázottság és hűség nélkül nemcsak nálunk, de Németországban is csak korlátozott mértékben, a fixszükségletek fedezésénél vált be, külföldi relációban pedig az egyéni kereskedelem felelősségét és érdekelttségét pótolni nem képes. Másrészt meg kell gondolni azt is, hogy nemcsak spekulációból élő, fiktív terménykereskedelem van, hanem évtizedes tradíciókkal rendelkező, nagyon is reális, raktárakkal, tisztítógépekkel stb. felszerelt effektív gabonakereskedelem, amelynek segítsége nélkül a mezőgazdasági terményértékesítést a mai hitelszükség mellett, sem pénzügyileg, sem üzemtechnikailag lebonyolítani, sem az egyes gazda, sem azok csoportosulása nem tudná. Elismerem, hogy a tőzsde és annak üzleti praxisa a gazdák részéről súlyos és sokszor indokolt kifogásokkal találkozott a múltban és találkozik a jelenben is. E kifogások egyrésze azonban a tőzsde funkciójának föl nem ismerésében gyökeredzik és ha a kisebb gazdasági termények locóárának bizonytalanságát összehasonlítjuk a tőzsdei árak relatív biztonságával és utóbbiak tekintetében a legkisebb gazda tudá-

sát is szembeállítjuk, mondjuk a gyümölcsárak terén nyilvánuló tájékoztatlansággal, el kell ismernünk, hogy a gabonatőzsdére szükség van, sőt kívánatos volna, ha a kisebb gazdasági cikkek áralakulása tekintetében is volna olyan országos tájékoztató, mint a budapesti árutőzsde jegyzése. A piac, amelyen a kisgazdák kisebb és romlandó terményei értékesülnek, az árak bizonytalan meghatározója és a belsőfogyasztás megszervezésének éppen az volna a rációja, hogy az az árhullámozástól megmentse a kisgazdát és így termelésének jövedelmezőbb átszervezését lehetővé tegye. Még az állatok értékesítésének a helyi piacnál nagyobb mérvű vásári szervezete is kisebb biztosságot nyújt, mint a tőzsde. És azok a törekvések, amelyek a budapesti és egyéb vásárpénztárakkal, aukciókkal stb. kapcsolatosak, mind azt célozzák, hogy az állatok és kisebb mezőgazdasági termények értékesítését legalább is a gabonaértékesítés biztonságára emeljék.

Természetesen ez nem annyit jelent, hogy a tőzsde a gazda szempontjából kifogástalanul működik. Hiszen a tőzsdéről a legtöbb esetben a fogyasztó hiányzik és ott maga a termelő is kivételesen van képviselve. A vevő szerepét a nagyban vásárló kereskedő és földolgozó ipar tölti be. A tőzsde azonban az árakat, leszámítva a fedezetlen határidőüzletet, befolyásolni nem igen tudja, főleg gabonát exportáló országokban. A tőzsdei árat itt elsősorban a külföldi gabonapiacok árai határozzák meg, nálunk például a csikágói, winnipegi, a liverpooli, a bécsi stb. jegyzések, amihez természetesen a szállítási költségek és vám hozzáadandó. A belföldi kereskedelem az árakat csak az esetben tudná befolyásolni, ha valamely cikkben olyan katasztrófális rossz termés lenne, amely kiviteli fölöslegünket megszüntetné, de ebben az esetben az árat a gazda is javíthatja, a kínálat visszatartásával. Kartellszerű befolyásolásra azonban akkor sem gondolhat a gazda, egyrészt azért, mert amíg az iparos és kereskedő

csak bizonyos cikkekre állapodik meg kevésszámú társával, az ő többirányú termelése ezt lehetetlenné tenné, másrészt mert a termés eredménye bizonytalan lévén, előre raktárakkal el nem készülhet a gabona visszatartására és hitelügyi felkészültsége sem elegendő ez akció foganatosítására.

A gazdának tehát reálishan elérhető célkitűzése a tőzsdei praksissal szemben csak az lehet, hogy onnan a fedezetlen határidő-ügylet kiküszöböltessék, továbbá, hogy a hivatalos árjegyzés, különösen ha az arbitrállás útján történik, a gazda közbejöttével menjen végbe, végül — és itt nyílik tulajdonképpen tér a szövetkezeti értékesítés számára — hogy a tőzsdei ár és a locóár közötti különbség a tényleges viszonyoknak, a szállítási és egyéb költségeknek megfelelő legyen.

Agrárexport ország terményárakat nem diktálhat, azoknak a fogyasztó országok piacain kell kialakulniuk. Ezt az illető export-ország tőzsdéje, leszámítva a katasztrófális rossz terméseket, kénytelen mint irányarat tudomásul venni. Ebből az árból leszámítandó a szállítási és a vámköltség. Ezért fontos az, hogy a fogyasztó-országokhoz közelebb eső vidékek mezőgazdasági terményei kisebb szállítási költségekkel vitessenek ki az országból. Nálunk is kedvezőbb lenne az ár, ha például a szabolcsi gabona nagyobb szállítási költségei nem terhelnék a budapesti tőzsde export-árainak kalkulációját, csupán a Dunántúl szállítási költségei jönnének figyelembe, föltreve mindig az áru egyenlő kvalitásait. A locóár meghatározásánál természetesen sokszor hiányzik a méltányosság és ha a gazdának oka és joga van a panaszra, az éppen a locóár körül indokolt. A gazdák itt képesek a legkisebb befektetéssel és a viszonyok teljes mérlegelésével szövetkezeti szervezkedésükben védelmet keresni és találni a méltánytalan ármegállapítással szemben. Tapasztalás szerint azok a kisebb gabonaraktár-szövetkezetek, amelyeknek főfunkciója talán nem is annyira a bizo-

mányi gabonaértékesítés, mint a hitelnyújtás volt a meg lévő terményekre, az Országos Központi Hitelszövetkezet tőkeerejének fölhasználásával a gazdákat ellenállóképesebbé téve, a helyi piacok árait jelentékenyen megjavították, különösen egyes vidékek speciális kvalitású terményeinél. Ezek a raktárszövetkezetek többnyire vasútállomás mellett létesülvén és olcsó munkaerővel végezvén a tisztítást, a tőzsdei és locóár kiszámításának legbizonytalanabb alkatelemeit (kocsifuvar stb.) kiküszöbölték. A gabonaáralakulás általános sémája, hogy aratás előtt a legmagasabb, aratás után a legalacsonyabb az ár, mer előbbi időben a készlet legkisebb, aratás után pedig nem csak a készlet meggyarapodása, de a gazda fizetési kötelezettségeinek torlódása befolyásolja az árakat. A gabona raktárszövetkezet a hitelviszonyok javítása és a kedvező áralakulás idejének bevétele révén az átlagárakat jelentékenyen javította nemcsak székhelyén, de annak szomszédos községeiben is.

Pár szóval meg kell még emlékeznünk azokról a kísérletekről, melyeket az amerikai poolok, mint a gabonatermelő gazdák szövetkezetei, az ár befolyásolása céljából megpróbáltak. Egy ilyen szövetkezet minden tagja köteles összes terményét a poolnak átadni, amely azt nagy raktárakban tárolja, egyenlegre hozza és az általa legkedvezőbbnek vélt időpontban értékesíti, viszont a gazdának az elért átlagárakat fizeti, tekintet nélkül arra, hogy speciálisan az ő terményét ez áron alul vagy fölül adta-e el. A gazda csak az esetleges évi nyereségből kap remunerációt. Százmillió métermázsza értékesítésénél s azon nagyarányú állami támogatás mellett (csak az Egyesült Államok 500 millió dollárt szavaztak meg erre a célra), a közös értékesítés kezdő sikerei el nem maradhattak. Amint azonban a szabadpiac egyéb konkurrens szállítói áraikat revideálni voltak kénytelenek, ezek a nagyarányú gazdatömörülések sem voltak képesek a jobb árakat garantálni és kezdő sikerek után ma meg-

lehetős nehézségekkel küzdenek. Persze ez nem annyit jelent, hogy ez az irtózatos nagy, szervezett kínálat agyon ne nyomná a kisebb európai agrárországok kínálatát. Mindez azonban csak addig a határig mehet, amíg az amerikai gabona olcsóbb termelési és szállítási költségei az európai államok redukált eladási árával kiegyenlítést nem nyernek.

Természetesen nem szabad a mezőgazdasági üzem jövedelmezőségét egyetlen, bármely fontos mezőgazdasági termény után megítélni. A katasztrófális rozsárakkal szemben a kiskazda az állathízlálásban keresett és talált védelmet. S addig, amíg a különböző termelési ágakkal foglalkozó gazdaságok időleg, vagy állandóan egyetlen, vagy néhány jövedelmező termelési irányt találhatnak, az egyensúlyt valahogy biztosítani képesek. Különösen áll ez a saját fogyasztási célokból termelő kiskazdaságokra, amelyeknek piaci termelése az összes termeléshez képest aránylag csekély. De éppen ez a körülmény követeli meg, hogy a kiskazda ezen speciális termelése az értékesítés szempontjából helytálló legyen. Ezért kell a belsőfogyasztást akként megorganizálni, hogy a kisebb gazdák relatíve állandó árakhoz juthassanak, s így a hosszú termelési idő dacára is vállalkozásuk jövedelmezősége biztosítva legyen. Ma a legtöbb baj abból származik, hogy még a városi piac közelében is a kiskazda, a szükséglet nem ismerése folytán, anarchisztikusan termel, amiből a fogyasztóra is jelentékeny kár háramlík. Ha a budapesti piac áringadozását, mondjuk egyetlen cikkben, a paradicsomban és ennek visszahatását a következő év termelésére, figyelembe vesszük, okvetlenül szükségesnek tartjuk a termelés és a fogyasztás racionalizálását, hogy a fogyasztópiac mindig el legyen látva egyenletes áru élelmiszerral s a gazda, hogy úgy mondjam, fixre szállíthassa a terményét a mézárósnak, árucsarnoknak, vagy közvetlenül a fogyasztónak, amikor azután az áru jóságáért egyénileg, vagy szövetkeztileg épúgy szavatol,

mint a dán tojásszövetkezet tagja az általa szállított árúért.

A kisebb gazdasági termények értékesítésének szövetkezeti szervezése (baromfi-, tej-, tojás- stb. értékesítő szövetkezet) az értékesítésen kívül a gazda intenzív termelésének époly tevékeny részese lesz, mint gazdasági és kereskedelmi nevelésének, megérteti vele azt, hogy a vevő pontos kiszolgálása, a gondos termelés és kezelés elsősorban az ő érdeke és hogy a nemzeti munkamegosztás más társadalmi osztályok boldogulását saját boldogulásának előfeltételévé teszi.

Kíváncsinos volna, ha a mezőgazdasági termények további földolgozása a gazdák egyéni vagy szövetkezeti vállalataiban lehetővé tétetnék és ezek a piacot mint nagyobb értékek (liszt, keksz, hentesáru stb.), kereshetnék föl. Tekintettel azonban egyrészt ezen gyárak létesítésének nagy költségeire, másrészt arra, hogy még olyan országok is, amelyek a magyar gabona bevitelét lehetővé teszik, már a liszt elől elzárkóznak, a mezőgazdasági termények értékesítésének ilyen irányú nagyobb mérvű fejlesztése jóideig csak jámbor óhaj marad. Pedig ha van indokltsága az iparfejlesztésnek, úgy ez elsősorban a mezőgazdasági iparra vonatkozik, amelynek nyersanyagát nem külföldről kell beszerezni, hanem elsőkézből a magyar mezőgazda szolgáltatja.

VII. MEZŐGAZDASÁGI SZOCIALPOLITIKA

KULTÚRPOLITIKA

Mindaz, amit fentebbiekben a mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi osztályok érdekeit illetőleg elmondottunk, egyaránt érinti a kis- és nagygazda, sőt a mezőgazdasági munkás sorsát is. Meddő kérdés afölött vitatkozni, hogy a piaci termelés öt holdnál, vagy 15 holdnál kezdődik-e és vajjon herceg Eszterházy, vagy Kiss János szenved-e a hitelválság miatt, vagy az értékesítés nehéz

sége miatt erősebben. A kisgazdának 10—15 métermázsza eladott búzából kell adóját fizetnie, beruházkodnia, összes készpénzkiadásait fedeznie és ha ebből csak 50 pengő is hiányzik, már kezdődik az eladósodás kálváriája. Eppen ezért a mezőgazdaságban akár a hitel, akár az értékesítés, akár a termelés terén megteendő minden intézkedés a gazdák egyetemének és nem külön kategóriának szolgál javára. Viszont az agrárpolitika legújabb hajtása, a mezőgazdasági szociálpolitika alap gondolata, hogy a nagyobb gazda anyagi erejénél, politikai érettségénél fogva elég hatalmas arra, hogy az ingótökével szemben saját lábán megállni tudjon, míg a kisgazda és mezőgazdasági munkás fokozott állami gondoskodást és társadalmi szervezkedést kíván és ebből a szempontból kell az agrárpolitika alapvető kérdéseit is átgondolni és csoportosítani. A föntiekben ezt a szempontot nem érvényesítettük. Ennek a fejezetnek lesz feladata azokat a különleges intézkedéseket felsorolni, amelyek az eddig elmondottakon túl, a kisgazda és mezőgazdasági munkás agrárpolitikai gondozását hatályosabbá teszik.

Legelső ezek között a *kultúrpolitika*. Az agrárpolitika foglalkozik ugyan a mezőgazdasági oktatás iskolai és iskolán kívüli intézményeivel, hangsúlyozza különösen a földművesiskolák, főiskolák, kísérletügyi intézmények, mintagazdaságok és szabadelőadások befolyását az intenzív termelésre. Mi azonban ezen túlmenően a kisgazda és mezőgazdasági munkásosztály általános műveltségének elmélyítését kívánjuk, mert fölfogásunk szerint a mezőgazdasági szakoktatás eredménye mindazideig kétséges, amíg az iskola növendékanyaga hat elemi és néhány évi ismétlőiskola előképzettségével jön oda. A dán rendszerű népfőiskolának, amely nemcsak a szakoktatásnak, de a szövetkezeti és az intenzív gazdasági továbbképzésnek is előiskolája, meghonosítását szeretnénk, azon kísérletek nyomán, amelyek szórványosan az ország különböző részein, legelsősorban Csanakon oly szép eredményekhez vezettek. A

téli gazdasági iskolát a pápateszéri minta szerint, amely gyakorlógazdaság nélkül, tisztán elméleti alapon tanítja a helyesebb gazdálkodást és a magasabbrendű közismereteket, szintén megfelelőbbnek tartjuk, mint a kisközgazdasági átlagos üzemét meghaladó, középbirtokkal felszerelt földművelőiskolát, amely magasabbrendű és költségesebb gazdálkodást tanít, mint ami a kisközgazdasági üzemében lehetséges. Ugyancsak kívánatosnak tartanók a szaktanítós gazdasági ismételőiskola régen vajdó kérdésének gyökeres megoldását: legalább minden járásban egy ilyen gazdasági ismételőiskola legyen, amely nemcsak növendékeit, de ezeken keresztül a szülőket is oktatja, kapcsolatban esetleg a kísérleti körzet munkálkodásával. Az intenzívebb termelésnek bizonyára nagy propagandát tudna biztosítani, ezenkívül a kisközgazdasági és az ingókeze harcában előbbinek megfelelő kereskedelmi ismereteket nyújtana.

De nemcsak az iskolázás, hanem ezen túlmenőleg a falusi kultúra védelme, a népszokások, népdal, népművészet megbecsülése az, aminek segítségével a kisközgazdasági és mezőgazdasági munkás a nemzet kultúréletébe bekapcsolódhatik. E tekintetben nagy feladat vár az érdekképviseleti szervezetekre, ha ezek mással is foglalkoznak, mint sérelmek emlegetésével és a helyzetjavítás anyagi eszközeinek hangsúlyozásával. Enélkül minél több sikerük lesz anyagi téren, annál élesebb ellentétbe kerül a kisközgazdasági és mezőgazdasági munkásosztály kulturális pozíciója anyagi helyzetével, amiből a nemzetcsaládon belül, sajnálatos ellentétek származnak a kisközgazdasági és az anyagiakban gyengébb, de kultúrában magasabb társadalmi osztályok között. A kisközgazdasági osztály felsőbb rétegeinek a pusztuló középosztály helyében nyomulása nemcsak anyagiakon múlik, hanem azon is, hogy előbbi társadalmi osztály sajátos kultúrája a nemzet egyetemes kultúrvagyományának része legyen, ezt pedig nem az egyes kiváltságosak, hanem széles társadalmi rétegek műveltségének kölcsönös recepciója biztosíthatja. Az alap-

műveltség egységes szemhatára, az élettudás ismereteinek azonossága, még elemeinek különböző mélysége és intenzitása mellett is biztosítja a gazdaosztály zökkenés nélküli fölemelkedését s a nemzetsalád belső szerkezetének konszolidációját.

Két más kérdés kíván ezenkívül fokozottabb gondoskodást úgy a kisgazda, mint a mezőgazdasági munkásosztálynál, az állam és a társadalom részéről; a jogvédelem, és a munkaerő védelme. A jogvédelem szükségessége a falusi ember sajátos jogi fölfogásából adódik, amely a tényeket a formalizmus elé helyezi és ezért vétenül gyakorta kerül összeütközésbe a tőkés termelési-rend jogi szabályaival. A gazda s ebben a tekintetben a közép-birtokos is alig kivétel, nem igen tud megbarátkozni a váltó rideg formalizmusával, ugyancsak gyakori az árúrészletügylet, az ügynöki praxsis, a biztosításügy stb. terén a fölfogásbeli különbözőség okozta károsodás. A közigazgatási, legfőként a pénzügyi hatóságoknál nem ismert, vagy félreértett rendelkezések következtében igazát a legtöbbször előadni nem tudja, a fölebbezési határidőket figyelembe nem veszi és innen az elkeseredése az állam és úrrend megértetlensége miatt. Alapos iskolázás és iskolán kívüli oktatás talán idővel segít ezeken az anomáliákon, de néhány évtized kell, amíg a bajok forrása elapad s addig különböző tanácsadó és jogvédő intézményekkel kell a kirívó bajokon segíteni.

A munkaerő fönntartásának, a közegészségügy szociális gondozásának foka is más városokban és falvakon. Az agrárpolitikának még falupolitikává sem kell szélesednie, csak arra a körülményre rámutatnia, hogy amíg városhelyen az orvos és gyógyszerár igénybevétele néhány pengő ellenértékért mindenkinek lehetséges, orvos nélkül szűkölködő, távoleső falvakon és tanyákon bármely községi orvos egyszeri látogatása annyi költséget okoz, mintha valaki Budapesten orvosprofesszorhoz fordulna. Nem szabad tehát megértetlenül csodálkoznunk

a kisgazda és munkás háziszerein, javasasszonyain, kuzuzslásán, vagy szívtelenségén, hogy betegéhez orvost elkésve és csak a hatóság büntetésétől való félelmében hív. Egyetlen komolyabb betegség orvosi gyógykezelése súlyos adósságokba dönti. Méltánytalan ez az aránytalanság a mezei munkássággal szemben is, mert amíg az ipari-munkásság a betegsegélyezés összes intézményeit élvezi, ők enélkül a támogatás nélkül szűkölködnek. Elismerem, hogy fölötte nehéz változó munkanem, munkahely és munkaadó mellett az orvost és gyógyszertárat a falusi lakosság számára biztosítani. De a túlprodukció az orvosokban, az álláshalmozások megszüntetése, esetleg a jövedelmi viszonyaik arányosítása, s a fakultatív biztosítás bevezetése, továbbá a vidéki kórházak kiépítése ezen a téren is üdvös változást idézhetne elő.

MUNKÁSPOLITIKA

Külön tárgyalást igényel a *mezőgazdasági munkásság* helyzete, nem mezőgazdasági üzemtani szempontból, mint a termelés tényezője, hanem mint olyan társadalmi réteg, amely szerves kiegészítője a nemzetcsalád mezőgazdaságból élő részének. Hiszen a mezőgazdasági szociálpolitika nem ismeri azt a merev eltagolódást, amely az ipari vállalkozót, munkaadót a munkástól elválasztja. Az ipari munkásnak reménye sem lehet arra, hogy valamikor gyárossá lesz, tehát éppen ezért sorsának jobbrafordulását kizárólag a munkaviszony rendezésétől, a munka-idő, szabadság stb. törvényes vagy egyezményes megállapításától, az ezek fölött örködő munkásszervezetektől stb.; gyökeres rendezését pedig az iparüzemek szociálizálásától várja. Ezzel szemben a mezőgazdasági munkás szinte túlzott optimizmussal néz a jövő elé, amit igazol az a körülmény, hogy senki, még a kisgazda sem ígér parcellákért olyan magas árakat, mint a mezőgazdasági munkás, akár öröktulajdonul, akár bérbe kívánja azt megszerezni. Nála a munkaviszony a megélhetésen túl a

tulajdonszerzésnek kiinduló pontja. És bármily változó és bizonytalan legyen is a munkaalkalom és bármennyire alacsonyabb legyen is a mezőgazdasági munkabér, mint az ipari, a munkás családi gazdasága, amely nőt, férfit és gyermeket közös keresetben egyesít, lehetővé teszi, hogy bér munkája mellett, mint kisvállalkozó, először telket és házat, majd kicsiny szerencsével és nagy kitartással, egész élete munkája árán, törpebirtokot szerezhessen. Nem kivételesen, de rendszeresen, tízezrek és tízezrek emelkednek így a parcellatulajdonosok sorába. Néhány baromfival, sertéssel, harmados burgonya és kukorica-földdel kezdi a munkás, folytatja tehéntartással, parcellabérlettel. Gyakori a fogatos kisgazdák sorába való emelkedés is, ami a mezőgazdasági munkás vágyának netovábbja. Különösen addig, amíg a szőlőtelepítés Magyarországon rentábilis foglalkozást jelentett, ez a tulajdonszerzésnek szabályszerű eszköze volt, éppen ezért ma nemcsak gazdasági, de súlyos szociális kérdés a borértékesítés válsága, amely 200.000 kis szőlősgazdát és körülbelül 50.000 kapást tesz kenyértelenné. A mezőgazdasági cseléd, ennek a társadalmi osztálynak elitje, még könnyebben bírt a múltban boldogulni. A férj alkalmaztatása biztos volt, az asszony konvenciók földön, a tehén-, baromfi- és sertéstartás segítségével kisvállalkozást folytatott és a gyermekek az urasági földön könnyű gazdasági munkánál mindig kereshettek. De az aratómunkások is, párheti munkával, gondoskodtak a család téli élelméről s az asszony és a gyermekek keresete, a ruházkodás gondján túl, a ház vagy földszerzés céljait szolgálta.

A mezőgazdasági napszámosok alkalmazása bizonytalan ugyan, de egyrészük, mint summás, hónapokra folyamatosan szerez magának munkaalkalmat. Ezen a helyzeten a birtokreform eszközölt gyökeresebb változást, amidőn a mezőgazdasági cselédek munkaalkalmait meggyérítette, továbbá Trianon, amely a sok munkáskezet kívánó kereskedelmi növények termelését rentabilitásától megfosztotta

és nehéz helyzetbe hozta a tulajdonképpen nem mezőgazdasági termelésből, hanem földmunkából élő kubikos osztályt is, amely főleg az aratómunka és a zárt családi gazdaságnak azonos rendszere folytán számítható a mezőgazdasági munkásosztályhoz. Igaz, hogy ezzel szemben a birtokreform ezreket és ezreket juttatott állami támogatással munkásházhoz és kisbérlethez. A háborúelőtti mezőgazdasági munkáspolitikai a munkásság fölsegélyezésének utóbbi módjait szintén ismerte, (1907. évi XLVII. tc.), de tulajdonképpen lendületet mindkettőnek a földbirtokreform adott. Sajnos, a mezőgazdasági termények árának katasztrófális csökkenése ezt a szépen induló mozgalmat gyökerében támadta meg. A gazda, különösen kisebb üzemekben, a termelési költségek csökkentését a munkabéreknél kezdte meg: azok a kiskgazdák, akik azelőtt rendszeren aratópárt alkalmaztak, szőlőjüket idegen munkásokkal együtt művelték, most min ezt a munkát a családtagjaikkal egyedül végzik. Sőt gyakori, különösen a kisebb gazdánál az az eset, hogy üzemi deficitjét fiának és leányának idegen gazdaságban megszolgált keresetével igyekszik pótolni. Mint-hogy pedig ezeket munkára nem az életfönn tartás gondja kényszeríti, mert hátvédük az atya gazdasága, jelentékenyen olcsóbb bérért vállalják a munkát és ezzel nemcsak a tulajdonképpeni munkásosztályt szorítják ki eddigi munkahelyéről, hanem a munkabérek általános nivóját is devalválják, ami viszont a mezőgazdasági munkásosztály fogyasztókéességét, továbbá fölfelé irányuló, vagyontgyűjtő mozgalmát hátrányosan befolyásolja.

Igy áll elő a mezőgazdasági munkások munkanélkülisége, amely különböző számítások szerint 250.000 elálatlan munkást jelent, akik kénytelenek a mezőgazdaságon kívül, mint alkalmi ipari munkások, városi és egyéb szolgálatot végzők kenyeret keresni. Ezen a munkanélküliségen ma a mezőgazdasági üzemek intenzitásának fokozásával nem lehet segíteni, mert a jobb és biztosabb

terményárakban erre a fedezet hiányzik. Viszont a kivándorlás lehetősége ezidőszerint majdnem semmi s így ez a munka nélkül szűkölködő tömeg a társadalmi békének állandó ellensége, mert eltérőleg az ipari munkásosztálytól, ezt nem egy rendezett, jobb munkaviszony reménysege, de az éhség és a bizonytalanság fűti. Állandó nyomorenyhítő akciókkal ezen a szociális bajon segíteni nem lehet, csak munkaalkalmak teremtetésével. Ennek lehetősége egyrészt az iparfejlesztésben, másrészt a csak saját szükségletre termelő törpegazdaságokban kereshető. Még ma is vannak olyan vidékek az országban, ahol távolabbi községekből jövő vándormunkások végzik a termelői munkát. Ezek most két háztartásban költik keresetüket. Egy-két holdas parcellabérlet, vagy földtulajdon az amúgyis tökehiánnyal küzdő nagyüzem részéről; a feles és harmados gazdálkodásnak kiterjesztése, fogatos munka átcserelése gyalognapszámra, szóval a rendelkezésre álló munkaalkalmak arányosítása, céltudatos átszervezése, valamit segíthetne a nehéz helyzeten, gyökeres változás azonban csak attól várható, ha a különböző termelési ágak termelő munkájának jutalmazása összhangba kerül s az agrárrolló, ahogy egyesek mondják, megszűnik, a mezőgazdasági termények ára emelkedik és az iparcikkek ára süllyed, tehát a gazda üzeme újból rentabilissá válik s így a mezőgazdasági munkaalkalom ismét nagyban és átlagban a mezőgazdasági munkásoké lesz.

Amint a kubikosok vállalkozószövetkezetei igyekeznek ezt a speciális munkát hivatásos kubikosok számára biztosítani, úgy különböző földbérlet-szövetkezetek nagyobb uradalmak szabad munkáit biztosíthatnák más vidéki munkanélkülieknek ott, ahol helyben elegendő munkáskéz nem akad. Fontos volna a mezőgazdasági munkásközvetítés kiépítése is. A földművelésügyi minisztérium évek óta nagy igyekezettel törekszik erre, sajnos költségvetési nehézségek

miatt az alsóbb tagozat fönntartása a municipiumok feladata, ezek pedig egy-két helytől eltekintve, e kérdés rendezésére keveset áldoznak. Ugyancsak a földművelésügyi minisztérium, amelynek munkásügyi osztálya évtizedek óta, más országok munkásvédelmi reformjait megelőzően, sokszor példaadóan is, foglalkozik a mezőgazdasági munkásosztály sorsával, a háziipar fölkarolása révén igyekezzék számukra téli munkaalkalomról gondoskodni.

Nem csekély értékű védelmet nyújtanak a mezőgazdasági munkások különböző kategóriáinak a magyar mezőgazdasági munkástörvények. Egyrészről azok, amelyek a háború után az előzetes munkabéregyeztetést elrendelik, s azok, amelyek a háború előtt a magyar munkajogot kodifikálták. Utóbbi törvények jóságát bizonyítja, hogy rendelkezéseiket az utódállamok is érvényben tartották, mint a munkaadó és munkás jogviszonyának kompromisszumos rendezését. Ezekben a törvényekben, amelyek közül az 1898. évi II. törvénycikk a legfontosabb mezőgazdasági munkát, az aratást szabályozza és az 1907. évi XLV. törvénycikk, a mezőgazdasági cselédek jogviszonyait rendezi, az a fölfogás alapvető, hogy a mezőgazdasági munka természete egészen más, mint az ipari munkáé, előbbinél a természet, utóbbinál az ember munkারেje hozza létre az értéket. Kétségtelen, hogy az ipari sztrájk az egész munkafolyamatot végrehajtó munkásságnak termelési akarátát megbénítja, de ez a megegyezés után újból föl is veheti a munkát, ott, ahol abbahagyta.

A mezőgazdaságban ezzel szemben más és más munkáscsoport végzi a természet termelői tevékenységének előkészítését és ha ezt a munkát, az aratásnál, egy külön e célra, a vetés és ápolási munkáktól függetlenül szerződött munkáscsoport meglepetésszerűen abbahagyja, ez a gazdát kényszerhelyzetbe hozhatja, mert őt az illető munkások munkaerejétől függetlenül keletkezett értékek jóvá nem tehető megsemmisülése fenyegeti. Ez a cselekedet olyan szerződésszegés, mintha a vasutas, vagy más köz-

üzem alkalmazottja szüntetné be a közellátást. Fokozott mértékben áll ez a gazdasági cselédre, akinek kezére a nemzeti vagyonnak jelentékeny része, az állatállomány gondozása van bízva. Jóvátehetetlen pusztulást okozna, ha nem egy-két cseléd, hanem uradalmak összes cseléd-sége meglepetésszerűen abbahagyná a szolgálatot. A törvény senkit nem kényszerít szerződéskötésre, de ha ez egyszer szabályszerűen létrejött, annak betartását nem a munkaadó, hanem a közérdek szempontjából kvalifikált eszközökkel is kikényszeríti. A törvény a sztrájkjognak ezen elvonása ellensúlyozásául a gazdára is fokozott terheket rak, mert az állam sem az egyik, sem a másik termelési tényező pártjára nem helyezkedhetik. Éppen ezért mindkét törvény biztosítja a szerződött munkás számára a megállapított munkabér hiánytalan kiszolgáltatását és különösen védi az aratót a rossz terméssel kapcsolatos rizikótól, amidőn elrendeli, hogy bármi legyen is a termés, a munkabérminimum, továbbá a végzendő munka, területileg meghatározva a szerződésben kitüntetendő. Hogy e tekintetben a kevésbé törvényismerő munkást kár ne érhesse, az állam kvalifikált jogvédelmet csak akkor ad a munkaszerződésnek, ha az az illetékes községi előljáróság előtt kötöttetett. A cselédeknek is, különösen a naturálbéreknel s ez itt túlnyomó, teljes védelmet biztosít a törvény és ezenkívül orvost, patikát, gyermekeinek iskolázását, fűtőanyagot stb. Az 1900. év körüli gazdasági viszonyok között nem volt olyan jogos panasza a mezőgazdasági munkásnak és cselédnek, amelyet a törvény orvosolni ne kívánt volna s a gazdával szemben is a kihágás szankcióját állapította meg, különösen korlátozván a gazdának fegyelmi jogkörét, amely a régibb törvény szerint még a testifenyítést is megengedte.

Másik nagy alkotása volt a multszázad utolsó évtizedének az Országos Gazdasági Munkáspénztár, amely baleseti és rokkantsági biztosítással és fakultative aggkori biztosítással foglalkozik. Sajnos ennek kiépítése anyagi

okok miatt lehetetlenné vált, bár a cselédtörvényben a cseléd gyógykezeltetésére vonatkozó rendelkezések valószínűleg a kisebb gazdára nézve a mainál kevesebb terhet jelentenének, ha a pénztári biztosítás a mezőgazdasági munkásokra is kiterjesztetnék.

Még csak pár szóval kell megemlékeznünk az agrárszociálista mozgalomról, amelynek Magyarországon a háború előtt inkább politikai, mint gazdasági okai voltak. Hirtelen föllobbanása, majd ellanyhulása nemcsak az agitáció hatósági akadályozásának, hanem azon körülménynek következménye, hogy a mezőgazdasági munkások decentralizáltan élnek, azoknak munkabére nem, kor s a végzendő munka sokfélesége szerint erősen változik és munkahelyeik gyakori cserélése, a téli és nyári munkaidő tempójának különbözősége, egy rendszeres szakszervezeti mozgalom anyagi bázisát nem teremti meg. Hozzájárult ehhez a külföldön is tapasztalható az a bizonytalanság, amely a szociálista pártok kollektív agráralkotmánya és földosztó individualizmusa között a gyakorlati cél kitűzésben is megnyilvánult, továbbá az a körülmény, hogy a földmunkásmozgalomban sokszor módosabb kisgazdák játszanak vezetős szerepet, akiknek egész mentalitása más, mint a munkásoké, egyébként tény az is, hogyha valamely munkás kistulajdonhoz jut, kikapcsolódik a mozgalmából. Koronkint ezek az agrárszociálista mozgalmak, a szociáldemokrata párttól függetlenül, sőt annak intencióival ellentétben, anarchisztikus jelenségeket mutattak, amelynek nyomában járt a teljes ellanyhulás, a reményeiben csalódott munkástömeg közömbössége. Végül azt sem szabad felednünk, hogy a mezőgazdasági termelés belső rendje az osztályharc merev formáival szemben, az osztály különböző rétegeinek kicserélődését, emelkedő fluktuációját előnyösíti.

IRODALOM

- Bernát István*: Tanulmányok az agrárpolitika és a magyar agrármozgalom köréből. 1927 — *Buday László*: Agrárpolitika. 1922 — *Czettler Jenő*: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. 1914 — *Kenéz Béla*: Nép és föld. 1916 — *Mattyasovszky Miklós*: A földművelés közgazdaságtana. 1927 — *Fr. Aereboe*: Agrarpolitik. 1928 — *Buchenberger*: Agrarwesen und Agrarpolitik. 1914 — *W. David*: Sozialismus und Landwirtschaft. 1922 — *Von der Goltz*: Vorlesungen über Agrarwesen und Agrarpolitik. 1899 — *K. Kautsky*: Die Agrarfrage. 1899 — *W. Roscher*: Nationalökonomik des Ackerbaues. 1903 — *A. Kalweit*: Agrarpolitik. 1923.

333(439)(023)

323.325(439)(023)

38.98(439):63(023)

TARTALOM

I. Bevezetés	3
II. A mezőgazdaság történelmi fejlődésének vázlata . .	8
III. Birtokpolitika	19
IV. Hitelpolitika	37
V. Termelési politika	46
VI. Az értékesítés.	56
VII. Mezőgazdasági szociálpolitika	68

